

СОФИЙСКИ
УНИВЕРСИТЕТ

„СВ. КЛИМЕНТ
ОХРИДСКИ“
ОСНОВАН 1888 г.

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ГЕОЛОГО-ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ
Катедра „Социално-икономическа география“

КРИСТИНА ЕМИЛОВА ПЕТРОВА-ХРИСТОВА

**ГЕОДЕМОГРАФСКИ АНАЛИЗ И ПРОГНОЗНИ ВАРИАНТИ ЗА
РАЗВИТИЕТО И ИНТЕГРАЦИЯТА НА РОМСКИЯ ЕТНОС В
БЪЛГАРИЯ**

АВТОРЕФЕРАТ

НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНА И НАУЧНА
СТЕПЕН „ДОКТОР“ ПО ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ
4.4 – НАУКИ ЗА ЗЕМЯТА
(ГЕОГРАФИЯ НА НАСЕЛЕНИЕТО И СЕЛИЩАТА)

Зачислен със заповед

№ РД 20-273/31.01.2018 г.

Научен ръководител:

доц. д-р Георги Костадинов Бърдаров

София, 2021 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД

ГЛАВА ПЪРВА. ПРОИЗХОД, РАЗВИТИЕ И РАЗСЕЛВАНЕ НА РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ И ЕВРОПА ПРЕЗ ВЕКОВЕТЕ

- I. 1. Произходът на ромите, миграции и разселване в Европа
- I. 2. Кога и как се разселват ромите в България
- I. 3. Преследвания и насилие спрямо ромите в Европа през вековете

ГЛАВА ВТОРА. СТРАТИФИКАЦИЯ И ЕТНО-КУЛТУРНИ ОСОБЕНОСТИ НА РОМСКАТА ЕТНИЧЕСКА ГРУПА В БЪЛГАРИЯ

- II. 1. Опит за изясняване сложната социална стратификация на ромите
- II. 2. Етно-културни особености на отделните социални групи при ромите
- II. 3. Митове, стереотипи, предрасъдъци

ГЛАВА ТРЕТА. ТЕРИТОРИАЛНО РАЗПРОСТРАНЕНИЕ И ГЕОДЕМОГРАФСКИ АНАЛИЗ НА РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ

- III. 1. Териториално разпределение на ромите в България
- III. 2. Демографски анализ (раждаемост, смъртност, естествен прираст, миграции, възрастова структура, образователна структура)
- III. 3. Демографски прогнози

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА. УСПЕШНИ МЕРКИ, ПОЛИТИКИ И МОДЕЛИ ЗА ИНТЕГРАЦИЯ НА РОМИТЕ

- IV. 1. Европейският опит в интеграцията на ромите (Унгария, Словакия, Чехия, Финландия, Швеция, Испания)
- IV. 2. Анализ на успешния интеграционен „Исландски модел“ и теренни проучвания в община Стралджа
- IV. 3. Анализ на анкетното проучване, проведено в община Стралджа 2020-2021 г.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Справка за приносите на дисертационния труд

Публикации по темата на дисертационния труд

Използвани източници

Дисертационният труд се състои от увод, 4 глави, заключение, използвани източници, 12 таблици, 61 фигури, 13 приложения, резюме на научните приноси и списък на публикациите, свързани с темата на дисертационния труд.

Общият обем на труда е 260 страници.

Заглавие на английски език: Geodemographic analysis and forecast options for the development and integration of the Roma ethnic group in Bulgaria.

Ключови думи: ромска етническа група, демографски характеристики, етнос, интеграция, прогнози

Keywords: Roma ethnic group, demographic characteristics, ethnicity, integration, forecasts

Дисертационният труд е обсъден и насрочен за публична защита от катедра „Социално-икономическа география” при Геолого-географския факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски”.

Публичната защита ще се състои на 29.06.2021 г. от .....:16.00 ч. в зала ..... на ГГФ.

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ

Декларирам, че настоящият дисертационен труд на тема „Геодемографски анализ и прогнозни варианти за развитието и интеграцията на ромския етнос в България” е самостоятелно и оригинално авторско произведение, а използваните източници на научна и емпирична информация са коректно документирани и цитирани, съгласно действащите в Република България стандарти.

Гарантирам, че:

- I. Признаването на чуждото авторство на използваните текстове, таблици, схеми, графики, изображения и други е обозначено според утвърдения в научната област академичен стил на цитиране.
- II. Библиографският списък в края на труда включва всички цитирани и използвани печатни и електронни източници по темата.

С настоящето декларирам, че съм запознат с правилата в Етичния кодекс на академичната общност на Софийския университет „Св. Климент Охридски” за зачитане на авторството, чуждите приноси и коректното цитиране и за недопустимостта на плагиатство.

Подпис: .....

(Кристина Петрова-Христова)

УВОД

Актуалност на темата

В последните години въпросът за интеграцията на ромите е все по-актуален и заема все по-важно място в обществено-политическия живот в страната. Ромският етнос е третата по големина етническа група след българската и турската, по данни от последното национално преброяване (2011) те съставляват около 4,9% от населението на Р. България и са втората по големина малцинствена група. Тези данни, обаче, не могат да бъдат посочени като напълно точни, поради т.нар. „преферирано етническо самосъзнание“, което имат представителите на ромската етническа група. Характеризира се с това, че често ромите се самоидентифицират според религията и етноса на чиято територия живеят (терминът е въведен от В. Попов¹ през 1992). Така в България, ако живеят на територията на българския етнос и са християни, се самоопределят като българи и още по-често, ако са мюсюлмани и живеят на територията на турския етнос, се самоопределят като турци. При тях съществуват редица проблеми, които възпрепятстват процеса на интегриране, и това поражда сблъсъци и напрежение, най-често с българския етнос.

От важно значение е да изясним, че приемаме циганска и ромска етническа група за етноними, но в дисертационния труд ще използваме преди всичко роми (ромска, ромски), тъй като етнонимът „цигани“ в страната е натоварен с много негативни асоциации. Има и други наименования за тази етническа група, които преди всичко са свързани с хипотезите за техния произход, които ще бъдат подробно изяснени по-нататък в изложението. Те са наричани още егюпци; в англоезичния свят джипсис, а в района на Македония, Косово, както и Югозападна България гюпти заради една от хипотезите за произход от Египет.

Ромският етнос е с най-висока раждаемост, но и най-висока детска смъртност, най-ниска продължителност на живота, но и най-нисък дял на завършеното образование. Тези факти поставят основата за посоките на интегриране, в които трябва да се работи повече – подобряване на здравната култура и повишаване на образованието.

Това е и групата с най-млада възрастова структура, което, от една страна, ги превръща в ценен резерв на пазара на труда у нас, особено при сегашния остър дефицит на

---

¹Терминът „преферирано етническо самосъзнание“ е въведен в българските научни изследвания за първи път от В. Попов в статията му „Преферирано етническо самосъзнание при циганите в България“ (1992)

работна ръка, но, от друга страна, поражда много проблеми, защото няма как необразовано население да е резерв на пазара на труда в развита европейска държава. Липсата на образование и квалификация автоматично ги изолира, маргинализира и превръща в тежест за социалните служби, а оттам и за цялото общество.

Именно това ниско образователно ниво води ромите до бедност, сегрегираност, безработица, висока престъпност – определения, характеризиращи социалния кръг, в който живеят представителите на ромската група. Тук трябва да посочим, че ромите в широк мащаб живеят сегрегирани в отделни изключително мизерни квартали (гета), които имат много лоши битови условия – липса на канализация, течаща вода, електричество, елементарни хигиенни условия и отсъствие на социална инфраструктура. Всички тези факти са основната причина, която силно отблъсква и трайно дистанцират от останалите етнически групи от ромите.

Социалната изолация, в комбинация с бедността, според мнозинството от автори, са едни от основните предпоставки за т.нар. *девиантно поведение*, а именно поведение, което е извън общоприетите социални норми, свеждащо се основно до маргинализация и чести криминални прояви.

Ниското ниво на образование и най-вече липсата на мотивация за образование се явяват основна пречка в процеса на интегриране. Децата в ромските семейства са с най-висок дял на ранно отпадащи от училище, с най-ниска завършена образователна степен и с най-големи проблеми в училище. За съжаление, децата се явяват като основен източник на средства за възрастните, което възпрепятства тяхното посещение в училищната институция. Освен това, причина за отпадането от училище са и ранните бракове, които са типични за тяхната култура. Друга основна причина е несправянето с учебния материал, за което може да се посочи малкият процент роми с майчин език български, на което също трябва да се обърне специално внимание и да се потърсят варианти за допълнителна помощ. Но и нагласата на родителите е важна, тъй като те от части виждат училището като място за неоправдани разходи. Истината е, че децата посещават училище с основната цел за получаване на минимална грамотност и социални помощи.

Образованието не е сред приоритетните ценности на ромите, особено когато те са демотивирани и не виждат перспективи за своето бъдеще. Според нас, правилният път към успешен интеграционен процес минава през справянето с проблемите, възникващи в образователната среда – трайно увеличаване на равнището на образование и регулиране на посещаемостта в училище.

Интеграцията на ромите в социално-икономическия живот на европейските държави заема все по-значимо място, като биват създавани редица нормативни документи, програми и пр., ангажирани с търсенето на по-ефективни решения и практики за успешната интеграция на ромите в обществения живот и постигане на видими резултати. Като такъв пример за опит в ромската интеграция, можем да посочим инициативата на ЕС „Десетилетие на ромското включване (2005-2015 г.)“, която за съжаление, обаче, не даде желаните резултати. Осите на развитие, приети от инициативата, са насочени в четири основни посоки – образование, здравно състояние, заетост и жилищни условия. За съжаление обаче, въпреки приетите мерки и изготвените редица стратегически документи, получените резултати не са задоволителни.

Позовавайки се на някои стратегически европейски документи, в т.ч. и на мониторингов доклад за инициативата бих могли да направим няколко извода, по отношение на резултатите от тази инициатива:

- опитите централизирано да се решават въпросите за ромската интеграция, определено не могат да дадат резултат поради спецификите на отделните държави, техните законодателства и различната степен на интегрираност на ромите в тях;
- изготвената интеграционна рамка с четири различни оси, по които да се работи паралелно също не е ефективна, като е необходимо да се работи поетапно, да се стремим към надграждане и задължително да се започне с образованието, което променя менталитета, репродуктивните нагласи и цялостните нагласи за интеграция на ромите;
- инициативата ясно показва, че не е възможно да се получи просто механична интеграция на ромите към европейската общностна и ценностна система, без да се отчитат спецификите на този етнос и тяхното отношение към самия процес на интеграция;
- интеграция е възможна само, ако се постигне ефектът и инициативата за нея да идва от страна на самите роми и ромски организации.

Изследователската част от нашата дисертация потвърждава напълно изводите, направени по отношение на образованието и интеграцията на ромите. В община Стралджа вече трета учебна година функционира най-успешният интеграционен модел

за ромската общност в България, базиран на иновации в образованието, целодневна ангажираност на учениците, стимулиране на трудовата заетост сред възрастните и ангажиране на самата ромска общност за реализацията на учениците и собствената им интеграция.

Иновативният метод – т.нар. „Исландски модел“ за справяне с агресията и отсъствията от училище – прилаган успешно в гр. Стралджа, се характеризира с това, че децата от едната ромска махала на града, учещи в училище „Св. Св. Кирил и Методий“ са ангажирани с извънкласни дейности по различни видове спорт и изкуства, финансирани изцяло от Общината, но при задължително присъствие в клас от първия до последния учебен час. Само през първата учебна година (2017-2018) посещаемостта на децата в училище се увеличава реално с фрапиращите 40%.

Сегрегацията на ромското малцинство се явява действителен проблем повече за младите представители, защото това влошава възможностите и желанието им за обучение и подготовка за включване към пазара на труда.

Според прогнозите на доц. Надежда Илиева от Националния институт по геофизика, геодезия и география при БАН, която е автор на множество изследвания и публикации и специалист в тази област, броят на ромите ще се увеличи значително. Тяхната численост ще нарасне сериозно през следващите няколко десетилетия и към 2050 г. всеки пети жител на България ще принадлежи към тази етническа група.

Факт, който се наблюдава между последните две национални преброявания, е драстичното намаляване сред българския етнос и, същевременно, непрекъснатото увеличаване при ромския. Както посочихме, това е най-младият етнос у нас и според прогнозните данни тази тенденция ще се запази. Очаква се драстично нарастване до 2030 г. на около 820-830 хил. д., а към 2050 г. следва броят им да нарасне до 1,2-1,3 млн. д., или 22-23% от населението в страната. От изключителна значимост е делът, който ще заема възрастовата група до 18-години, която се очаква да бъде още по-висока – около 30%.

Всички факти, изброени по-горе, както и прогнозите за развитието на малцинствената група, са индикация за това от какво голямо значение е процесът на интеграция. Като пример могат да се посочат скорошните събития в с. Войводиново (началото на 2019г.), където след словесен сблъсък между българин и роми, довел до побой, се стигна до ескалация на напрежението между двата етноса. В резултат на

ескалиращото напрежение вицепремиерът на България Красимир Каракачанов няколко седмици по-късно представи за разглеждане в публичното пространство *Концепция за промяна в политиката за интеграция на циганския (ромски) етнос в Република България* и мерките за реализацията им. В концепцията си той представя основанията си за промени в политиките, свързани с интеграцията на ромите, разглеждайки първо факторите, които оказват влияние, като ги разделя на вътрешни и външни. Той предлага пакет от мерки, които са в сферите на образованието, социалната среда, здравеопазването, освен това дава конкретни предложения за премахване на гетата, превенция на престъпността и някои други мерки от социално-битов характер. Предложенията от тази концепция, от една гледна точка, са доста рестриктивни и в разрез с демократичните принципи, по които се ръководи страната ни. С помощта на научния ми ръководител, доц. д-р Георги Бърдаров, обсъдихме тези мерки и коментирахме, че все пак за решение на такъв сериозен проблем, какъвто е интеграцията на ромите, е необходимо да се направи допълнително и по-задълбочено проучване, свързано с техните навици, култура и традиции, чрез което да бъде изградена единна структура за справяне с належащите проблеми пред успешната им интеграция.

Предложените мерки за интегриране на ромите трябва да бъдат съобразени с изискванията за спазване правата на човека, както и да не натрупват напрежение сред хората.

Автори, работили в областта на ромската интеграция, като доц. д-р Георги Бърдаров, доц. д-р Надежда Илиева и др., посочват конкретни мерки, които биха подпомогнали процеса. Те визират на първо място повишаване на образователното ниво. Към момента едва 0,5% са с висше, около 9% със средно и над 90% с основно и по-ниско образование. Статистиката показва, че при тази млада възрастова структура, с която се характеризира етносът, липсата на образование може да има заплашителни размери за социалните системи в страната, както и за националната сигурност, заради непрекъснато нарастващият им дял от общото население. Положителното тук е, че при едно успешно прилагане на мерките в областта на образованието, този човешки ресурс може да бъде използван като предимство. Имаме предвид това, че при демографската ситуация в страната, която в момента се характеризира с ниска раждаемост, много висока смъртност и, съответно, бързо намаляване на хората в трудоспособна възраст, това предимство, което ни дава ромското малцинство, би било много полезно от гледна точка на трудов потенциал. Разбира се, за постигането на този

вариант е необходимо изпълнението на мерките в областта на образованието.

Като други положителни примери от България за интеграцията на ромите може да се посочат още няколко населени места, освен град Стралджа, в които се прилагат съвременни мерки за справяне с проблемните области. Това са ромските квартали в гр. Каварна, гр. Куклен и с. Долни Цибър. В Каварна ромската махала е пример за това как трябва да изглежда едно такова място – чисто, подредено, където хората в трудоспособна възраст извършват ежедневна трудова дейност, плащат сметките си и узаконяват строителството на жилищата си.

В гр. Куклен посоките, в които е насочена интеграционната политика, са свързани и успешно се работи за подобряване на здравната култура на хората, като тук чрез беседи и превантивни мерки е постигната 100% успеваемост при завършване на средно образование при момичетата.

Село Долни Цибър е примерът за това, че образованието може да разреши много повече проблеми, отколкото друг тип мерки – селото е известно с големия брой висшисти на глава от населението.

Всичките успешни примери от България показват, че реална ромска интеграция може да се случи, само ако в основата на мерките и политиките стои образованието на ромските деца.

Важно е да отбележим, че никъде по света ромите не са напълно интегрирани. От повечето наблюдения е видимо, че във всички държави в Европа проблемите са сходни, но има държави, в които работят успешни политики, които трябва да взаимстваме и адаптираме за условията в България.. Навсякъде по света, където живеят те вземат езика, религията и част от социо-културната практика на етноса, на чиято територия живеят, но запазват изцяло техните културни и репродуктивни модели на поведение.

Обект на изследване в дисертационния труд е ромската етническа група в нейното цялостно културно и социално многообразие.

Предмет на изследването – изясняване на сложната социална стратификация на ромите в България, социо-демографските им модели на поведение и възможностите, въпреки затрудненията за тяхната интеграция в нашето общество.

Цел на изследването – да се изяснят спецификите на ромската етническа група в

България, взаимоотношенията им с останалите етноси в страната и държавните институции и на базата на това да бъдат обособени и предложени конкретни работещи интеграционни модели.

В началото на разработване на настоящия дисертационен труд си поставяме следните научно-изследователски задачи:

1. Изясняване на произхода и стратификацията на ромската етническа група в България.
2. Анализирание на социо-демографските модели на ромската етническа група.
3. Извършване на детайлен демографски анализ за съвременното състояние на ромската общност в България.
4. Изясняване на причините за изключително трудната интеграция на ромите в европейските общества.
5. Провеждане на теренно и анкетно проучване в гр. Стралджа, анализ на техния успешен интеграционен модел и възможности за неговото прилагане на други места в България.

Методи

За целите на дисертационния труд ние използвахме емпирични и теоретични научни методи:

- първият метод, който използвахме е **описателният** – той е част от емпиричните изследователски методи; чрез него целим да направим структурирано и детайлно описание на обекта на изследване;
- чрез метода на **анализ и синтез** анализираме и обобщаваме проучените литературни източници за целите на дисертационния труд; целта за използването на този метод е възможността за разкриване на сложността на ромската социална стратификация, причините за неуспешните опити в миналото за интеграцията им и добрите примери, използвани в Европа и България; чрез този метод анализираме настоящето и бъдещото развитие на ромската етническа група и необходимостта от познаването на стратификацията им, като обект на настоящия труд
- **сравнителният** метод е част от емпиричните методи; заема широко място в дисертационния труд, тъй като той е приложен за изследване на разселването и адаптирането на ромския етнос през различните исторически епохи – от тяхното

пристигане в пределите на европейския континент до наши дни; направени са и сравнения спрямо демографските показатели на ромите и другите две основни етнически групи в страната, както и прилаганите интеграционни политики в Европа;

- **исторически** метод – чрез него е изследвано разселването на ромите, преследванията, гоненията и насилието срещу тях, както и всички аспекти от тяхното развитие и формиране като малцинствени етнически групи в редица европейски държави;

- приложен е и **пространствен** метод, с който се проследяват демографските показатели на ромите в пределите на Европа и страната, както и тяхното социално-икономическо развитие;

- **дедуктивният** метод е приложен на база натрупания и разтълкуван емпиричен материал, който трябва да се систематизира, а от него да се изведат всички заключения, формирайки нов материал, като например демографските прогнози за развитието на ромския етнос до 2050 г.;

- **картографски** метод – той е прилаган за пространствената визуализация на получените данни от развитието и разпространението на ромите;

- **анкетни проучвания и теренни изследвания** – този съвременен научен метод е много подходящ за изразяването на аналитичния и прогнозен вариант, залегнал в нашето изследване; с помощта на метода проследихме нагласите, настроенията и отношението на ромите в община Стралджа и ОУ „Св. Св. Кирил и Методий“.

ГЛАВА ПЪРВА

ПРОИЗХОД, РАЗВИТИЕ И РАЗСЕЛВАНЕ НА РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ И ЕВРОПА ПРЕЗ ВЕКОВЕТЕ

I.1. Произход на ромите, миграции и разселване в Европа

Около произхода на ромите има доста спорни и неясни факти. Това е така поради оскъдната историческа информация; историческите извори, оставени от други народи, на чиято територия са живели те и най-вече поради факта, че езикът им няма писменост и практикуват номадски начин на живот.

Според Марушиакова и Попов (1993) най-общо могат да бъдат посочени две хипотези за произхода на ромите. Първата, която дълги години е доста популярна, е т. нар. Египетска хипотеза, според която дълго време се е смятало, че ромите идват от Египет. От една страна, това се е твърдяло заради сравнителната близост в географско отношение на тази територия и, от друга, заради това, че самите роми са се посочвали като потомци на християните, изгонени от Египет. За начало на тази хипотеза информация може да се намери още в Средновековието, поради причината, че ромите са се представяли като „князе на Малкия Египет“ и съответно са отбелязвани по този начин в хрониките от тогава. Остатък от това схващане са названията (екзонимите), които се използват в много езици за ромите – например в английския – *gypsies*, в гръцкия *гифти*, а при македонците – *гюпти*, от където идва и *егюпци* – роми, населяващи някои части на Македония, Косово и Югозападна България.

Втората хипотеза – „индийска теза“ – се разпространява широко в по-ново време, макар че има исторически писания от XV век, където се споменава, че според самите роми произходът им е от Индия, въпреки съмненията.

На по-късен етап проучванията изследват проблемите, свързани с произхода на ромите, в детайли, като обособяват няколко основни групи въпроси – от кои части на Индия произхождат, от кои етносоциални групи са били техните прадеди, кога са напуснали прародината си и защо.

Все още има разнопосочни мнения около точното местоположение, считано за прародина в Индия – Северна Индия, Северозападна Индия, Средна Индия, даже и Южна или Югоизточна Индия. Повечето автори се обединяват около тезата за Северозападна и Средна Индия, като най-вече се посочва областта Панджаб (Петиречието). По-конкретните локации са свързани с опитите да се определят

прадедите на днешните роми, съобразно сложната структура и йерархия на различните социални, съсловно-професионални и етнически общности (т.нар. кастова система) в Древна Индия, като съществуват редица хипотези (Марушиакова, Попов, 1993).

Според Марушиакова и Попов (1993) достигайки границите на Византийската империя, ромските миграции се разделят на три основни потока, като според лингвистите това е важен период за развитието на циганския език – разграничаването при наименованията – дом – при насочилите се на юг, лом – при поелите на север и ром – при поелите на запад.

Важно място трябва да отделим на разселването на ромите в Европа. Като начало на периода на мигриране из Европа, може да посочим началото на XV в, първа миграционна вълна. Навлизането им на континента е добре документирано, включващо подробна хронология и картографски материали. Въпреки това съществуват сведения и за по-ранни прояви от XIII в., когато унгарския крал Андрей II довежда при връщането си от кръстоносен поход от Византия група ромите.

„През XV в. можем да кажем, че сведенията за ромите в Централна и Западна Европа стават повече и доста подробни. От тях може да се извлече информация за трансформацията в поведението на ромите, според която те стават добре организирани, с добри познания на местните езици, както и добро представяне, целящо тяхното посрещане, одобрение и третиране от останалите етноси, на чиято територия са се заселили.

През епохата на Просвещението отношението към ромите в Европа започва да се променя и те започват постепенно да се превръщат в интегрирани членове на макрообществото, като тези процеси често пъти са подпомагани от специализирана държавна политика спрямо тях. В това отношение най-известните мероприятия са в Австрийската империя, където чрез два декрета от 1761 г. и 1767 г. на императрица Мария Терезия и чрез декрета на император Йосиф II от 1783 г. се поставя началото на „новата политика“ спрямо ромите. Целта на тази политика е да се заставят ромите (самото название „цигани“ е забранено и заменено с „нови селяни“, а в унгарските земи – с „нови унгарци“) да прекратят чергарския си начин на живот, да отседнат постоянно и да се занимават със селско стопанство.“²

Голямата Калдерарска миграция

---

²Марушиакова, Ел., В. Попов. (1993), Циганите в България, С., „Клуб 90“.

След бързото разпространение и установяване, настъпва период, в който миграциите временно са ограничени, това се случва около XV-XVI в. Като по-специфични изключения могат да се посочат навлизането на роми в Сибир и Далечния Изток по време на руската експанзия от XVII-XVIII в. и заселването на роми от Испания и Португалия в техните колонии по цяла Латинска Америка и някои части на Африка през периода XVI-XVIII в. Ситуацията, обаче, коренно се променя по време на т.нар. „втора миграционна вълна“ или „голяма калдерарска инвазия“, която довежда до множество промени в местоживеенето на големи ромски маси, които обхващат вече не само Европа, а и останалите континенти.

Като причини за тази миграционна вълна могат да бъдат посочени промяната в начина на живот, наложена от държавите, на чиито територии живеят ромите, а именно – ограничаване на чергарството и преминаване към уседнал начин на живот.

Териториалното разпределение на ромите в световен мащаб също заема важно място и накратко ще опишем и него. Традиционно те живеят разпръснато, на по-малки или по-големи групи, почти по целия свят – във всички континенти и в почти всички държави. Като изключение в Европа, можем да посочим Исландия, а в световен мащаб – страните от Тропическа Африка, някои региони от Югоизточна Азия - например Япония и островите на Океания. Разпределението им е всеобхватно, но точният брой не може да бъде изяснен напълно. Според различни източници, в това число и справочници на ООН, се посочват твърде различни цифри – от 6 до 11 млн. д., според Reuniers (1995) и от 6 до 15 млн.д., според Марушиакова, Попов (1993).

За големите различия в числеността на ромите според различните източници можем да търсим причина в тяхната изключително сложна социална стратификация и, по-конкретно, в спецификата на тяхното етническо самосъзнание, както и при различията в езика им, което допълнително затруднява точната етническа идентификация при различните групи.

Броят на ромското население винаги е представлявал интерес за изследователите в областта. За съжаление, обаче, емпиричният материал не може да бъде напълно пълен и точен. Това е така, тъй като не във всички държави са правени специални изследвания, а същото така данните за числеността в отделните страни не винаги са прецизни. Но въпреки неточностите един такъв преглед дава добър поглед за цялостното присъствие на ромите в европейския континент. Трябва да имаме предвид, че навсякъде по света, където живеят роми, те се отличават с т.нар. „преферирано етническо самосъзнание“, т.е. самоидентифицират се спрямо етноса, на чиято

територия живеят. Поради това има драстични разминавания между официалната статистика и реалния брой на ромите. В нашата дисертация сме се опитали да дадем както данните по официалните статистики, така и предполагаемия брой на ромите според изследователи, работещи точно с тази етническа група.

Като държави с най-голям брой ромско население от европейския континент се посочват Румъния, България и Унгария. С най-голям брой се отличава Румъния – по официални данни към 2011 г. – 621 573 д., но по различни оценки броят им варира в доста широка граница, до около 1 850 000 д. На следващо място по численост на ромското население се нарежда България. Според последното национално преброяване от 2011 г. общият им брой възлиза на 325 343 д. или 4,9% от населението на страната. Тук също можем да посочим, че тези данни не биха могли да бъдат напълно изчерпателни заради характерното преферирано етническо самосъзнание, заради което ромското население се самоидентифицира към групите на българи или турци. Поради тази причина се посочват неофициални стойности, възлизащи на 750 000 – 800 000 д. Ромите в Унгария по официални данни за 2011 г. са 315 583 д., но реално техният брой варира в широки граници – между 450 000 и 1 000 000 д.

Изводите, които можем да направим са, че историята на ромите е сложна и много трудно може да се каже кое е истина и кое не, поради факта, че голяма част от информацията за миналото им е от легенди и митове, в които се преплитат истина и фикция. Историческите извори, от които черпим информация, имат пропуски, поради което не можем да отразим точноста на някои събития, както и точните пътища на миграции в началото на тяхното разселване. Количествените данни, които имаме, също не са напълно представителни, поради сложната социална стратификация на ромите. Съвременният етап на развитие представя информация за проблемите, които възникват в голяма част от обществата, където броят на ромите е значителен. Приоритет се явява развитието на интеграционната политика и по-конкретно – някои основни опорни точки, като повишаване на образованието, подобряване на образователното равнище и качеството на живот като цяло.

I. 2. Кога и как се разселват ромите в България

Темата за заселването на ромите по българските земи е интересна и важна, като познаването на детайлите около историческото им минало би помогнало много на изследователите в областта. За съжаление, обаче, не можем да дадем категоричен отговор на този въпрос. Информацията за първите срещи между българи и роми е доста

ограничена. На база исторически извори мнозинството от автори (Асенов, Марушиакова, Попов) посочват периода XIII-XIV в., в който се наблюдават масови заселвания на роми по нашите земи. Те не изключват и по-ранни появи, но се предполага, че са били в по-ограничена численост. Основна причина за тези твърдения са множеството документи, исторически бележки и сведения в Османската империя. За по-ранното заселване на ромите свидетелстват данните за тяхното вероизповедание, което е в полза на християнството и, съответно, изпреварва османското нашествие на Балканите и в частност – в България – във времето. Предвид кръстопътното географско положение на страната, е логично съсредоточаването на по-големи групи на територията, като изходна точка за миграция из континента.

Според Пампоров (2006), за появата на ромите в днешните български земи съществуват няколко хипотези. Едната е за т.нар. „аспарухови цигани”, пристигнали през VII в. Част от тези хора понастоящем са познати като „стари българи”, „сиви гълъби” или „демирджии”. Някои от тях напълно отричат каквато и да е връзка с ромите. Допълнителни теренни изследвания, проведени от Пампоров и колектив, дават сведения за сходства в областта на използвания език, както и допълнителни факти, които обаче за тях са неприемливи поради по-късната им датировка.

През XIX в. ясно се забелязва утвърждаването на една отдавнашна традиция – трайното усядане на ромите по селата и прехрана чрез земеделски труд – която вече започва да приема нови форми. Става въпрос за т.нар. „чифлигарски села“, т.е. селища, възникващи около създаващите се чифлици, в които ромите са привлечани за наемни селскостопански работници.

Можем да кажем, че демографските данни за ромите в българските земи през XVIII и XIX в. са доста неточни. По-точни данни могат да бъдат търсени по отделни региони, селища или административни единици. От събираните данни може да се направи и изводът, че има забележителна тенденция за промяна на религията – докато през XV и XVI в. са преобладавали ромите християни, то през XIX в. се наблюдава, че определено съотношението вече е променено в полза на ромите мюсюлмани.

Според Илиева (2013) условно бихме могли да разделим прегледа на разселването на ромите по българските земи на още три периода – след Освобождението до 1944 г.; от 1944 г. до 1989 г. и след 1989 г.

Важни за изучаването на тяхната численост и териториално разпределение се оказват националните преброявания. След Освобождението такива започват да се провежда все по-регулярно. Макар да са несъвършени, те все пак дават достатъчно

ясна, макар и не съвсем пълна представа за броя на ромите. За съжаление, обаче, отсъства отчитането на редица параметри, които биха обогатили информацията за тяхното опознаване, като религия, процент на чергарстващите, вътрегрупови разграничения и др.

Разселването на ромите в България има дълбоки корени, които могат да се проследят през различните исторически периоди, през които страната ни е преминавала. Това и фактът, че те водят номадска форма на живот и езикът им няма писменост, изключително много затруднява изследователите, когато говорим за историческо развитие, брой и териториално разпространение на ромите. Допълнително затруднение за България създава и това, че за дълъг период през социализма, по политически причини, не се събират данни за броя и териториалното разпространение на ромите. Разбира се, основният проблем си остава, че етническата идентификация на хората се определя на принципа на самоидентификацията. Вече стана дума за преферираното етническо самосъзнание на ромите, така че когато говорим за техния брой винаги трябва да имаме предвид, че става въпрос за относителни и приблизителни стойности. За целите на дисертацията ние сме събрали информация както от официалните статистически източници в България, така и от авторитетни научни изследователи, работещи по ромската тематика.

I. 3. Преследвания и насилие спрямо ромите в Европа през вековете

Историята на ромите в европейския континент е белязана от много насилие, гонения, дискриминация и сегрегация. В началото на разселването им някои от представителите на различните субгрупи са разполагали с различни документи (предимно писма), гарантиращи тяхната неприкосновеност, издадени от владетели и осигуряващи им благосклонност и закрила при установяването им в големи части от Европа. Този период на свободно придвижване и приемане от местното население продължава за кратко. От началото на XVI в. следват времена на повече радикални закони, поставящи тяхното експулсиране, депортиране и открито преследване, което приема връхна точка в организираното убиване на роми по време на Втората световна война (ВСВ). Но това не е единственият период в историята, в който е имало масови гонения и организирани убийства – например през XVIII в. в Испания или в Свещената Римска империя също може да се проследи ескалиране на жестокостта.

Като първоначален тласък в гоненията на ромите можем да посочим обвиненията спрямо тях, че са турски шпиони в Свещената Римска империя от

началото на XVI в. Започват да се приемат все по-драстични мерки да наказания на ромите, като те се опитват да се изтеглят в съседни на империята държави, но и те също биват обхванати от антициганските закони, макар и на малко по-късен етап. Разбира се, ромите не биват напълно изтласкани от Европа, въпреки приетите мерки, поради сложния характер на административното прилагане на наказанията, както и недостатъчната ефективност на контролните органи по онова време.³

За съжаление, обаче, историята е белязана от далеч по-кръвав епизод в опитите за пълно изстребление на някои етноси, в т.ч. и на ромите. Такъв епизод е ВСВ и по-конкретното – воденият нацистки режим в Третия райх и завоюваните от тях територии. Това е една своеобразна кулминация в преследването на ромите, които са били квалифицирани като „проблем“, „асоциални“ и „от низша раса“, арестувани, депортирани и убивани в териториите под властта на Райха. Причина за водената политика можем да търсим в самата идеология, изразяваща се в чистотата на расите.⁴

„От всички лагери в Аушвиц, най-висок процент на смъртност има в „циганския лагер“. 19 300 души загубват живота си там; 5600 са обгазени, 13 700 починали от глад, болести, епидемии и медицински експерименти. „Последните са използвани, за да се докаже съдбовното влияние на „раса“ и наследственост. Въображението на лекарите, натоварени с тази задача, преди всичко Йозеф Менгеле⁵, няма граници. Ромите са инжектирани с разтвори на соли и тиф бацил, лекарите правят опити с цветни пигменти и сърдечни инжекции, за да разгледат очите на близнаци. В тези си действия лекарите и членове на СС и армията действат със съзнанието за подкрепа на науката, което е широко разпространено сред населението като цяло.“⁶

Резултатът е огромен брой жертви, все още не е известно колко роми загубват живота си по време на нацисткия режим, от една страна, защото не винаги са регистрирани като такива, от друга страна, защото списъците на депортираните са „изгубени“, разпръснати или изобщо не са анализирани. Ясно е обаче, че подобно на еврейското население, ромското е лишено от правата си, биват интернирани и убивани в Третия райх. Изводът, който можем да направим е, че това е расистки мотивирано

---

³ Kyuchukov, H., *New faces of antigypsism in Modern Europe*, Prague, 2012.

⁴ Zinner, S., *On the Historiography of the Roma and Sinti „Gypsies“ and the Holocaust*, 2012.

⁵ Д-р Йозеф Менгеле – германски офицер от SS и лекар в нацисткия концентрационен лагер Аушвиц по време на Втората световна война. Той е известен като един от лекарите на SS, които взимат решения кои от пристигащите затворници да бъдат убити и кои да бъдат изпратени на принудителен труд, както и за провеждането на неетични човешки експерименти със съмнителна научна стойност, често придружени с изключителна жестокост.

⁶ Кючуков, Хр., *Експерименти с роми в концентрационните лагери на Германия*, 1999.

убийство. Това е срамен период в цялата човешка история, белязан с множество разрушени семейства, разбити животи и огромен брой жертви, период, от който трябва да търсим винаги поука, затова, че ксенофобията, расизмът и войната са път, който ни отвежда единствено към тотален нравствен упадък.

ГЛАВА ВТОРА

СТРАТИФИКАЦИЯ И ЕТНОКУЛТУРНИ ОСОБЕНОСТИ НА РОМСКАТА ЕТНИЧЕСКА ГРУПА В БЪЛГАРИЯ

II. 1. Опит за изясняване сложната социална стратификация на ромите

Етническата група на ромите е една от най-пъстрите и многослойни етнически групи, която се характеризира с множество субгрупи, групи и метагрупи, различаващи се значително помежду си и спазващи строги правила. Изясняването на социалната стратификация на ромите е процес, който изисква задълбочени изследвания, които поради непълна информация трудно могат да бъдат запълнени. Учени в областта, като Пампоров, Марушиакова, Попов, Томова, Илиева, Бърдаров и др., правят опити за изясняване на сложната социална стратификация на ромите, като посочват множество трудности при изследванията си, заради разнообразните вътрешни характеристики и особености на етноса.

Марушиакова и Попов (1993) в труда си подробно разглеждат етнонимите и етническото съзнание на ромите в България, като чрез този преглед поставят основите за социалното им разслояване. Те не са едно монолитно цяло, хомогенна цялост, а вътрешно са разделени на множество групи, метагрупи и подгрупи. Всички те принадлежат към потока на ромите, но паралелно с общото наименование рома или роми, редица от групите имат свой ендоним (собствен етноним), други използват като самоназвание екзоним, даден им от други цигански групи или от околното население. Етнонимите на ромските групи отговарят на стадия на развитието на междугруповите етнически общности. Не навсякъде те са запазени, повсеместно съществуват паралелно или са изместени от общото самоназвание цигани/роми. Етнонимите на отделните групи носят определена информация за тях и заедно с това позволяват поне приблизително отграничаване на отделните общности.

За изясняването на специфичните особености при вътрешното деление на ромския етнос е важно да разгледаме основния модел на етническото самосъзнание при тях, който е тристепенен:

- съзнание за принадлежност към дадена ромска група или метагрупова общност от по-висок порядък;
- съзнание за принадлежност към ромската междугрупова общност като цяло;
- съзнание за принадлежност към макрообществото (или към отделни негови части), в което живеят или в което са живели преди.

Изясняването на сложната социална стратификация на ромите в България е продължителен процес, за който са необходими задълбочени данни и анализи, изготвени прецизно и внимателно. Автори в областта на геодемографския анализ на ромския етнос правят опити за изясняване на тази социална стратификация и очертаване на рамките на нейната конфигурация още от началото на прехода. Пампоров (2006) прави детайлен анализ на структурата на ромската идентичност, както и на класификацията на ромските субгрупи. В изследването се констатира, че етническото самосъзнание сред представителите на ромската етническа група, има сложна йерархична структура, както и осезаемо етническо префериране, насочено спрямо етносите, на чиято територия те живеят. Тук се определя и основният модел на етническо самосъзнание, който в случая е тристепенен – съзнание за принадлежност към дадена група, съзнание за принадлежност към общоциганската общност и съзнание за принадлежност към макрообществото, в което живеят.

В опитите за тяхната успешна интеграция ключов фактор е изясняването на сложната социална стратификация на ромския етнос. От важно естество е подробното познаване на ромите на ниво метагрупи, групи и субгрупи, заради множеството разлики в техния бит и култура, поради които няма действащ унифициран принцип на прилагане на еднакви мерки за приобщаване към основния етнос. При внимателно вникване в този проблем ще може да бъде формиран конкретен подход и съответни мерки за работа на едно по-ниско разслоено ниво вътре в самите групи, благодарение на което ще има повече успеваемост при взетите мерки в процеса на интеграция.

II. 2. Етнокултурни особености на отделните социални групи при ромите

Отличителна черта на ромския етнос е сложната социална стратификация, която има. Вътрешно етносът се дели на множество групи и субгрупи, които имат значителни разлики помежду си. Познаването на вътрешното ромско разслоение би дало солидна

основа за изграждането на работещи методики, приложението на които да доведе до тяхното включване в обществения и социалния живот в страната.

Според Марушиакова и Попов (1993) най-многобройна и разнообразна е метагруповата общност на т.нар. „уседнали цигани“ или известни още като „йерлии“. Те се приемат за потомци на първите роми, започнали да изоставят чергарския начин на живот и отседнали на Балканския полуостров още по време на Османската империя. Те говорят различни диалекти от балканската група на ромските езици, но се различават в широки граници, някои от тях са забравили циганския език и говорят турски или пък използват и двата. За най-добре проучени сред диалектите от тази общност са на йерлиите от София, на дръндарите и на калайджиите от Пазарджик. Общността, представена от йерлиите, се разделя на две големи групи – дасикане рома (християни) и хорохане/хорохане рома (мюсюлмани). В тези групи съществуват и доста добре запазени субгрупи, където самосъзнанието за принадлежност към собствена група е на първо място, имат запазени традиционни функции, строга ендегамия и се отличават ясно от останалите групи и околното население. Такива субгрупи са представителите на бургуджии, кошничари, джамбази и др., сред представителите на хорохане рома това са звънчари, мечкари, музиканти, калайджии и др.

II. 3. Митове, стереотипи, предразсъдъци

Ромският етнос в България, както и в други страни е общност, която непрекъснато представлява обект на предразсъдъци, клишета, стереотипи и митове. Това е така, защото те винаги са представлявали малцинствена група, но за всичкото време, през което са били преследвани и гонени, не са се асимилирали и претопили. Митове витаят около техния произход, културните им особености, както донякъде и около техния брой, който поради обективни причини варира между 320 000 и 800 000 д. Въз основа на множество фактори, от които и насаждане на лошо отношение чрез враждебна и обидна реч, ромите често попадат в стереотипа на маргинализирани и дискриминирани. Според психолозите, стереотипите водят до расови предразсъдъци, при които хората реагират емоционално на името на една група, приписвайки определени характеристики на членовете ѝ. Конкретно за ромите, генерализираната стереотипна представа ги определя като мръсни, мързеливи, обикновено криминално проявени, необразовани, с много деца, груби, бедни.

Предразсъдъците представляват най-често антипатия, основана на погрешна, но устойчива обобщена представа за дадена група, на която са приписвани нежелани

качества. В общия случай се явява дадена негативна нагласа към отделен индивид или група от хора, просто защото принадлежат към тази група. Предразсъдъкът е прибързано създадено и често неаргументирано мнение. Предразсъдъците могат да се дължат на различни биологични или културни характеристики: пол, раса, език, религия, сексуална ориентация и т.н. Те са пряко свързани със съществуващите социални стереотипи за тези групи.

Понятието социална дистанция е въведено в социологията с цел да се намери термин, който най-добре описва и съпоставя расовите стереотипи и предразсъдъци. То касае степените на разбиране и близост както между отделни индивиди, така и между дадени социални групи. Самото понятие „социална дистанция“ се оказва изключително ползотворно в сферата на социалните науки, широко използвано в изследванията на пола, на етническата, религиозната и сексуалната принадлежност, както и на класата и социалния статус.

Доц. д-р Г. Бърдаров прави различни проучвания в областта на ромския въпрос, от които можем да кажем, че води началото си стереотип, който самите роми следват – на заучена безпомощност, който те прокарват през поколенията – че са бедни, безработни, необразовани и е необходимо държавата да направи нещо за тях. За решаването на въпроса с ромите има различни подходи, които могат да бъдат приложени, стига да се положат необходимите усилия. Посоките за справяне с част от проблемите са две - дегетоизация на България, заради репродуцирането на заучената безпомощност, и втората – подобряване и увеличаване на образователното ниво.⁷ На последно място, но може би първо по важност, трябва да се спрем на схващането, че ромите и българите са много различни. Всъщност, двата етноса не се различават толкова драстично, най-вече заради това, че от векове споделят една територия, имат много общи празници и фолклорните им традиции са се преплели във времето.

Ромската общност е доказала във времето и навсякъде, че е изключително витална. В много източници се отбелязва като критика, че те са силно адаптивни и могат да се приспособят практически навсякъде. Според нас обаче, в съвременния изключително динамичен и бързо променящ се свят това е по-скоро позитивен аспект на тази общност. Именно този аспект може да бъде „използван“ за прилагането на все по-успешни интеграционни политики. Това са хора силно влюбени в живота и умеещи да извлекат от него най-позитивното. Ромската етническа група има прекрасни

---

⁷ Бърдаров, Г. Н. Илиева (Не)възможната ромска интеграция: Демографски специфики, Friedrich Ebert Stiftung, 2020.

традиции в областта на музиката и изкуството и са се доказали като успешни артисти. Имат интересни фолклор, култура и бит, които допринасят за обогатяването на световното културно наследство.

ГЛАВА ТРЕТА

ТЕРИТОРИАЛНО РАЗПРОСТРАНЕНИЕ И ГЕОДЕМОГРАФСКИ АНАЛИЗ НА РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ

III. 1. Териториално разпределение на ромите в България

Третата по численост етническа група в страната, както изяснихме до момента, е ромската, като отстъпва единствено на българската и турската. Според данните от последното проведено национално преброяване (2011 г.), в процентно отношение броят им възлиза на 4,9% (320 761д.) – единствената етническа група, в която се наблюдава утвърдена тенденция на нарастване. Но тези данни не са точни поради преферираното етническо самосъзнание, което имат представителите на групата, а също така и заради незадължителното посочване на отговор в тази категория от проучването.

Това, което можем да кажем със сигурност за ромите е, че те са една изключително хетерогенна група, което силно затруднява изучаването им. Важно е да вникнем внимателно в проблематиката и детайлността на етноса при изучаването на останалите характеристики, било то демографски или териториални.

В териториално отношение, за всяка етническа група можем да кажем, че степента на урбанизираност е различна. Тяхното разположение в географското пространство не следва определен модел. Те са разселени по цялата територия на страната, като около половината от самоопределилите се като роми населяват градовете. Заради задълбочаващите се разлики между градовете и селата през последните години от прехода, можем да заключим, че именно градовете стават притегателен център за населението поради по-добрия достъп до медицинско обслужване, образование и възможности за трудова реализация.

Една от причините ромите да живеят по цялата територия не само в нашата страна е специфичният характер на техните професии и занаяти, чрез които изкарват прехраната си, но които не дават възможност за изхранване на големи групи роми, като това ги принуждава да се разделят на относително малки единици. Именно тези връзки

са допринесли за трансформацията и формирането на тяхното етническо самосъзнание, което затруднява определянето на действителния им брой. През последните преброявания ромско население е регистрирано в близо половината населени места в България. Открояват се два района с по-висока концентрация на ромско население – Североизточна и Южна Централна България, където е отчетено половината от населението от тази група. Най-ниска концентрация се отчита в Югозападна, Северна Централна и Югоизточна България, където във всяка една от тези части на страната ромите не надвишават 15% от общия им брой (Илиева, 2013).

За съжаление, бедността и социалното дистанциране и изключване са сред основните причини за влошеното качество на живот в жилищните райони, населени с роми. Не случайно от там водят началото си т.нар. „гета“, в които са налице условия за влошен стандарт на живот.

„Процесите на изолация и гетоизация на ромите в наши дни имат многовековна история и са следствие от традиционната политика на Османската империя за несмесване на мюсюлмани с немюсюлмани и особено на османските турци с другото население. Тази политика е била особено силна по време на Възраждането. Така по това време в по-големите селища на поробените български земи са се оформили махалите на българи, турци, роми, българо-мохамедани в Родопите, евреи, арменци и др. Твърдението на М. Радева, че ромите създавали свои махали задължително в покрайнините на градовете и селата (Радева 1997:7), е твърде едностранно и се отнася само за незначителна част от общността – чергарстващата. В покрайнините наистина отсядали, но незначителни по брой номадски групи от роми, които в по-топлите месеци от годината прекарвали на път. Уседналото от векове ромско население (наречено от османлиите „йерлии“) предпочитало местата до главен път и течаща вода. Тези поселища в по-късно време най-често се оказвали централните за новосформираните населени места. Могат да се цитират многобройни примери в подкрепа на тази теза и нещо повече – точно след Освобождението местните управи в редица населени места из България изселвали ромите от централните части и принудително ги заселвали в покрайнините, намирайки някаква формална причина за това. Под различни форми това изселване продължило до рухването на тоталитарната система у нас в края на осемдесетте години на XX век. Така открай време ромската част от жителите на едно населено място се е изблъсквала извън селищната регулация и се обричала на нисък

стандарт за битуване.“⁸

В България най-големите ромски квартали наброяват дванадесет, но въпреки че във всички области в страната има ромско присъствие, което не винаги е компактно, проблемите са по-осезаеми в районите с компактно ромско население. На база анализа на различните форми на пространствена сегрегация, можем да оформим проблемни територии, за които е необходимо да се предприемат своевременни мерки.

Пример, който можем да посочим като голям ромски квартал със сложна проблематика, е кв. „Столипиново“ в Пловдив. Най-общо можем да открием сходства на квартала с други подобни „гета“, които представят наболелите проблеми, поставящи на изпитание успешната интеграция на ромския етнос.

Разбира се, примерът с този ромски квартал не бива да бъде използван като нарицателен и заклеймяващ, защото в други градове с ромски квартали имаме работещи интеграционни политики, които са спомогнали за подобряването на качеството на живот. Такива примери можем да потърсим в гр. Каварна, гр. Куклен, с. Долни Цибър и гр. Стралджа. Спецификата при различните ромски субгрупи оказва влияние върху нивото на интеграция, което означава, че са необходими гъвкави подходи и политики за справяне с проблемите, които, за съжаление, поради задълбочаващите се негативни демографски тенденции в страната, също се задълбочават.

III. 2. Демографски анализ (раждаемост, смъртност, естествен прираст, миграции и възрастова структура)

Естествено движение

В демографската ситуация на страната ни през последните 30 години се очертават все по-негативни тенденции. Наблюдаваме процеси на задълбочаваща се демографска криза, която през последните години навлезе сериозно в публичното и медийното пространство. Спад в раждаемостта, увеличение на смъртността, нисък естествен прираст и висока нетна миграция са част от темите, които се дискутират.

„Демографските процеси сред ромите в България значително се отличават от тези за останалото население по всички основни показатели:

– това е най-младата етническа група в страната, в която децата и младите хора съставляват над половината от състава ѝ;

---

⁸Нунев, Й. Ромите и процесът на десегрегация в образованието, София: Куна, 2006.

- това е групата с най-ранните бракове;
- раждаемостта сред ромите е най-висока, включително ранната и извънредно ранната раждаемост;
- детската смъртност в групата е най-високата в страната;
- това е общността с най-ниска продължителност на живота на членовете си;
- миграционните процеси сред ромите след 2001 г. станаха едни от най-интензивните в страната.

От направения кратък анализ за демографското състояние на страната ни става ясно, че съществуват доста проблеми, които имат нужда от бързо и подходящо решение. Трябва да се помисли още и за това, че ромската етническа група, която е с най-високи стойности на раждаемост и с най-млада възрастова структура, за съжаление е с най-ниско ниво на образование в страната. Това поставя пред сериозен проблем социалната система, която заради общото застаряване на населението има нужда от повече работна сила.

Илиева (2013) поделва демографското развитие на ромското население в България на три периода – от Освобождението до края на Втората световна война (1944 г.); от края на Втората световна война до края на 1989 г. и след 1989 г. В настоящето проучване ние ще разгледаме само съвременния период и данните от последните три преброявания.

След политическите промени от 1989 г. настъпват и коренни промени в отношението спрямо етническите групи в страната. След демократичните промени въпросът за ромската интеграция се превръща в приоритет в страната, като са приети различни стратегически документи в сферата на образованието, здравеопазването и други опорни оси.

Илиева (2013) изчислява, че естественият прираст между тези две преброявания е малко над 18,5%, от което тя предполага, че смъртността е около 8%, а раждаемостта съответно се оценява на около 26%. Тя се позовава на данните от изследване, проведено от Томова (2005), в което тя изготвя справка за раждаемостта при големите етнически групи на база данните от преброяването през 2001 г., при самоопределяне на родилките. От тези данни става ясно, че с най-висока раждаемост се откроява ромския етнос.

През последните години на преход към новата политическа обстановка в страната, след демократичните промени от 1989 г. се наблюдава тенденция на задълбочаване на социално-икономическите дисбаланси в страната, както и между

етническите общности. От началото на периода наблюдаваме влошаване на различни фактори, касаещи социалния живот, като например повишаване на бедността, влошаване на качеството на живот, както и на достъпа до здравеопазване. Полагат се усилия в областта на социалните и демографските политики спрямо репродуктивното поведение на населението, както и в социалното подпомагане на майки и деца. За съжаление обаче, всички тези промени довеждат до едно по-силно разслоение между етническите общности в страната, като например условията за живот и трудова реализация при ромите, предимно, се влошава драстично, доколкото при етническите българи положението е по-различно. Като основна причина за това влошаване и капсулиране вътре в общността можем да посочим ниското образователно равнище, което се явява основна пречка за трудовата реализация в новите политически условия. Важно е да отбележим, че ромската етническа група е силно разслоена вътрешно, както вече изяснихме по-рано при социалната стратификация. Това означава, че не могат да бъдат предприемани никакви обобщения, тъй като те по-скоро биха замъглили социалните процеси вътре в групата. Демографските нагласи при хора с по-висока степен на образование се различават драстично от тези с по-ниско и без никакво. Като пример можем да заключим, че ромите, които имат средно и по-високо образование имат сходно поведение с това на етническите българи. Доказано е, че именно по-високото равнище на образование води до разлики в основните демографски и социални показатели, например по-ниска раждаемост, по-ниска смъртност, както и по-висока заетост. Именно поради тези характеристики считаме, че образованието е основен фактор, който да доведе до осъществяване на интеграция, както и до намаляването на отрицателните явления при ромите. По същия начин можем да наблюдаваме и стойностите на раждаемостта – жените от ромски произход с по-висока образователна степен и постоянна месторабота имат по-ниска раждаемост. Но тук идва и основният проблем, че процентът на ромите с високо образование е твърде нисък. Затова ние сме на мнение, че основната ос за интеграция, която да способства подобряването на демографските характеристики на ромския етнос, е повишаване на образователното ниво: намаляване на ранното отпадането на учениците от училище и подобряване на условията за обучение.

Механично движение

Друг основен фактор, който оказва влияние върху броя и структурите на населението, е миграцията – предимно външна, но и вътрешна, заради депопулацията и

обезлюдяването на големи райони от страната.

Ромската етническа група се очертава с най-ниска мобилност от останалите в страната. В периода 1993-2001 г. над 75% от тях не са напускали дори селището, в което живеят, изключение прави една част от тях, предимно жени, които поради брачен съюз се преместват в населението мястото, откъде е съпругът (Пампоров, 2008).

След демократичните промени по-голямата част от ромите губят своя поминък заради закриването на държавните предприятия; една малка част от тях се изселва от селата към градовете, а пък друга част се придвижва от райони с по-ниска ромска концентрация към райони с по-висока. Цялата тази статичност или слаба мобилност дължим на високата бедност, в която голяма част от ромското население изпада, въпреки стереотипът за група, която пътува много и се адаптира много лесно и бързо. С течение на времето този процес започва да се трансформира постепенно и в периода между последните две преброявания (2001 и 2011 г.) можем да отбележим нарастване в миграционния поток на ромите. Това се дължи главно на приема на България в ЕС, за съжаление, тези емигранти са с ниска образователна и професионална квалификация, което спомага за разпространената теза за „евтина работна ръка“ от Източна Европа.

Демократичните промени от 1989 г. довеждат до сериозни препятствия в социално-икономическо отношение на всички етнически общности. Те имат по-тежки изразения сред ромите заради ниското им образование и професионална квалификация. Наблюдаваме всеобщо задълбочаване на бедността, влошаване на условията на живот, неравностойност, етническа дискриминация, неблагоприятна образователна структура сред ромите, насаждане на ксенофобски настроения, което води и до етническо напрежение.

Според Преотеаса (2012) емиграционният процес на ромите преминава през период на ниска подвижност, който е последван от период с по-висока активност. Основните причини, поради които те емигрират, са социално-икономическите обстоятелства в страната след демократичните промени.

Въпреки емиграционната подвижност на ромското население, голяма част от населението остава в страната и има необходимост от повече възможности за реализация. Трябва да отбележим, че ромската общност притежава много млада възрастова структура – за сравнение, българите в трудоспособна възраст (15-64 г.) са 12,8%, ромите – 59,7% (2011, НСИ). От данните е виден дисбалансът между двата етноса, предвид нивото на заетост и образователното равнище, ако не се предприемат необходимите мерки, в бъдеще предстои сериозно натоварване на социалната и

пенсионната система. Поради тази причина трябва да погледнем на ромите като сериозен трудов ресурс, който при повишаване на образователната квалификация би спомогнал за положителното развитие на страната. Именно ключов фактор пред ромската интеграция се явява предизвикателството за подобряване и увеличаване на тяхното образование и най-вече – задържането на учениците в училище.

Препятствията, отговорни за отпадането на ромските деца от училище, не се коренят единствено в тяхната етническа група. В българската образователна система има някои специфики, които допринасят за този процес, както и липсата на механизми за задържането на учениците в клас. Един от недостатъците в образователната система е недостатъчната системна работа с родителите, има се предвид включването им в училищни дейности, свързани с училищното настоятелство или пък извънкласните дейности. Тези лостове биха оказали положително влияние върху образованието на децата, защото родителите им биха имали стимул да ги задържат в училище. Но на този етап, работата с родители на деца от ромски произход остава недостатъчна и неефективна, което допълнително засилва неангажираността на родителите с образованието на децата им.

Изводите, които можем да направим са, че образованието е от изключителна важност за успешната интеграция на ромите, то е своеобразен ключ към успеха заради стойността, ценностите и съзнанието, което формира. Това е пътят, който би спомогнал успешното развитие на ромите като равноправни и пълноценни граждани в обществото.

III. 3. Демографски прогнози

За целите на дисертационния труд ние разгледахме и анализирахме демографските прогнози за развитието на ромския етнос в страната, подробно представени и изработени от доц. Надежда Илиева от НИГГГ към БАН. Предложените прогнозни варианти са до 2050 г. и са три.

Първият сценарий е реалистичен – при него се приема, че стойностите на раждаемостта и коефициентът на плодовитост ще запазят настоящите си темпове, при специфичните културни характеристики, с които се отличават представителите на ромския етнос – брачни традиции и ценности, запазване на средната възраст за раждане на първо дете и образователното ниво, сравнително висока многодетност.

Вторият вариант представя относително ускоряване в демографските стойности (оптимистичен) и се характеризира с повишаване на раждаемостта и коефициента на

плодовитост, той е малко вероятен.

При третия вариант (песимистичен) имаме относително забавяне в демографските стойности. При него се приема развитие на населението при негативни социално-икономически процеси. Характеризира се с намаляване на стойностите на раждаемостта и коефициента на плодовитост, преобразуване на традиционните патриархални ромски ценности, като намаляване на нежеланите раждания, увеличаване на възраст за встъпване в брак и съответно за раждане на първо дете, подобряване на процесите на ромска интеграция и наченки за семейно планиране.

Интензивността на промените е представена в сценарни варианти, показващи различните тенденции в динамиката на броя на ромското население и обстоятелствата за тяхното протичане. Очаква се броят на ромското население да нараства с между 2400 и 7500 д. годишно, в зависимост от сценария и при използване на данните от официалната статистика и между 5000 и 15400 д. според експертните оценки. Според различните прогнози броят на ромското население ще продължава да нараства; ако приемем за изходни данните от официалната статистика, то от направените изчисления се вижда ясно, че ако през 2020 г. неговият брой се движи в границата между 363 хил. д. и 393 хил. д., то през 2050 г. ще достигне до 438 хил. д. по сценария с песимистичния вариант; около 556 хил. – според реалистичния и 619 хил. д. – според оптимистичния вариант (табл. 1).

Години	I сценарий		II сценарий		III сценарий	
	Роми	%	Роми	%	Роми	%
2020	383 582	5,7	393 245	5,7	363 290	5,5
2025	412 707	6,5	427 610	6,4	381 410	6,1
2030	441 231	7,3	462 669	7,1	396 974	6,7
2035	469 507	8,2	498 837	8	410 238	7,4
2040	497 702	9,3	536 349	8,8	421 274	8,2
2045	526 766	10,4	576 515	9,8	430 595	9
2050	556 939	11,7	619 897	10,8	438 094	9,8

Таблица 1. Прогнозни варианти за броя на ромския етнос според данните от официалната статистика,

Източник: Илиева, Н., Г. Бърдаров, 2020 (по Илиева, Kazakov 2019)

Години	I сценарий		II сценарий		III сценарий	
	Роми	%	Роми	%	Роми	%
2020	784 041	11,7	803 791	11,6	742 564	11,2
2025	843 572	13,2	874 034	13	779 601	12,4
2030	901 875	15	945 693	14,6	811 414	13,8
2035	959 671	16,8	1 019 622	16,3	838 525	15,2

2040	1 017 300	18,9	1 096 296	18	861 082	16,7
2045	1 076 708	21,3	1 178 395	20	880 135	18,3
2050	1 138 382	23,9	1 267 067	22	895 463	20,1

Таблица 2. Прогнозни варианти за броя на ромския етнос според данните от експертната оценка,

Източник: Илиева, Н., Г. Бърдаров, 2020 (по Пиева, Kazakov 2019)

Ако приемем за изходни данни тези от експертната оценка, картината ще се очертае по различен начин. Авторите приемат, че според научните експертизи ромското население през 2016 г. е около 720 хил. д. и според нивата на раждаемост, коефициента на плодовитост и смъртност през 2020 г. тези стойности ще варират между 742 хил. д. и 803 хил. д. Прогнозата, която се дава, е че в края на прогнозия период – 2050 г. – числеността на ромската общност в страната, според всеки от трите сценария, ще бъде съответно около 895 хил. д. (песимистичен вариант), 1,1 млн. д. (реалистичен вариант) и около 1,3 млн. д. (оптимистичен вариант). Независимо от избраната изходна статистика, нарастването на ромското население средно се изчислява, че ще нарасне с между 20,3 и 54,6% през прогнозирания период (до 2050 г.). (табл. 2)

Според прогнозата на доц. Илиева, при сценария за успешна интеграция, образователния статус на ромското население се очаква да нарасне значително – около 10% в ползва на хората с висше образование (табл. 3) в сравнение, тези стойности за 2011 г. са едва 0,5%. Това е поредното доказателство, че образованието трябва да бъде водещо в интеграцията, тъй като с негова помощ ще се подобрят редица други показатели.

Показател	Образователно равнище 2011 г.	Базов сценарий (%)	Сценарий интеграция (%)
Висше	0,5	2	10
Средно	9	15	50
Основно	40,8	42	20
Начално	27,9	23	9
Неграмотни	21,8*	18	11

Таблица 3. Прогнозни сценарии за развитието на образователния статус на ромите към 2050, Източник: Илиева, Бърдаров, 2020

*Неграмотни+незавършили основно образование

Демографските прогнози за развитието на ромското население в страната очертават няколко извода:

- При сегашните демографски тенденции в България, при всички положения ромското население ще заеме един висок относителен дял от населението на България към 2050 г. (между 20 и 25%). Ние не можем да пренебрегнем този факт, трябва да свикнем с него и от сега да подготвим политиките си за тази реалност;
- Високият относителен дял на ромите към 2050 г. означава, че България ще има коренно различна етно-конфесионална структура, поради което са необходими политики за адаптация на обществото към тези процеси;
- Проблемът не е във високия брой на ромското население, който се очаква да имаме, а в тяхното образователно равнище; дори при най-оптимистичния интеграционен сценарий на доц. д-р Надежда Илиева, ромите със средно и висше образование през 2050 г. ще бъдат около 46% , което означава, че над 50% от това население (или между 500 и 750 хил. д.) ще бъде с по-ниско от средното образование;
- Всички тези хора, които към 2050 г. при съвременния динамично развиващ се и все по-технологизиран и дигитализиран свят, ще бъдат абсолютни маргинали, тъй като няма да могат да бъдат нито част от трудовия процес, нито част от нормалното общество.

Демографските процеси в България не са изолирано явление от останалия свят и в много отношения ние не сме изключение или „демографски остров“. По отношение на раждаемост, средна продължителност на живота, застаряване на населението, урбанизираност ние се вписваме съвсем нормално в демографската картина на развития свят. Нашият демографски фокус трябва да бъде върху онези процеси, върху които можем реално да повлияем и те са реална заплаха за бъдещата демографска сигурност на България. Това са свръх високата смъртност и високият процент необразовано ромско население, което, както видяхме в абсолютни стойности, към 2050 г. ще достига между 500 и 750 хил. д., което означава над 10% от цялото население (очакван брой 5 млн. д.). Тези хора няма да могат да бъдат интегрирани в социално-икономическия живот на България, ще разчитат само на социални помощи, ще бъдат в тежест на цялото общество и ще изпаднат в пълна изолация и капсулация. Наш морален и държавен дълг и отговорност пред бъдещите поколения, е да не допуснем това да се случи. Статистиката и прогнозите са налице и няма да имаме никакво оправдание като общество, ако допуснем този срамен факт. Макар и трудно и много бавно, чрез

правилните политики и мерки и отговорното държавническо управление, можем да обърнем този негативен процес. Следващата част от нашата дисертация ще бъде посветена именно на успешни интеграционни модели и политики в Европа и в България.

ГЛАВА ЧЕТВЪРТА

УСПЕШНИ МЕРКИ, ПОЛИТИКИ И МОДЕЛИ ЗА ИНТЕГРАЦИЯ НА РОМИТЕ

IV. 1. Европейският опит в интеграцията на ромите (Унгария, Словакия, Чехия, Испания, Финландия, Швеция)

В редица европейски държави можем да намерим положителни примери за провеждането на интеграционни политики, които дават различни резултати. Все повече държави използват различни модели и механизми в опитите си за интеграция на ромското население, даващи значителен напредък в тази област. Трябва да подчертаем, че ромите имат индийска етнопсихология, тотално различна от европейската и опитът да бъдат превърнати автоматично в европейци е тотално погрешен, защото историята показва, че това е най-адаптивният етнос в човешката история. Вече в продължение на седемнадесет века е прогонен от родните си земи, скита се по целия свят, винаги взима част от културните белези, език и религия на етноса, на чиято територия живее и винаги запазва своите бит и идентичност. Поради тази причина е изключително важно да разберем и осъзнаем това, защото в противен случай опитите за успешна интеграция биха претърпели пълен неуспех. Успешна интеграция е възможна, само ако имаме специалисти на терен, които познават ромите в детайли, както и роми учители.

Важно е да бъде осъзната необходимостта от провеждането на целенасочена регионална политика в проблемните сфери.

Провеждането на интеграционни политики можем да проследим и в миналото. Такъв пример е Австрийската империя, където се опитват да принудят ромите да преминат към уседнал начин на живот и преустановяване на чергарството. Владетелите, които осъществяват тези политики спрямо ромите, са императрица Мария Терезия и нейният син Йозеф II, които следват програми, целящи трайно заселване и асимилация на ромите. Мерките, които се предприемат, са свързани с принуждаването

на ромите да се откажат от традиционния си начина на живот и да се установят като уседнали граждани. Основните мотиви на тази политика са стремежът за контролиране на поданиците от страната на централизираната държава и интегрирането им в съществуващата икономическата система. Австрийската императрица Мария Терезия в периода на своето управление (1740-1780 г.) издава четири указа, с помощта, на които се цели ромите да се окаже натиск за отказването им от досегашния им начин на живот.

Към днешна дата Унгарското правителство има доста ефективна политика, насочена спрямо групите в неравностойно положение, в т.ч. и към ромската етническа група. Въпросът за интеграцията на ромите е на дневен ред и приоритет за Унгарското правителството. Приобщаването на ромите е в политическата полемика. Дълго време, обаче, подходът в политиките никога не е бил прекалено твърд през последните 20 години, което налага крайната необходимост от справяне с проблема и неговото придвижване на по-висока позиция в политическия дневен ред, отчасти поради нарастващия натиск от страна на ЕС. Различни на брой стратегии и планове за действие са приети в Унгария за подобряване на положението на социални групи в неравностойно положение, включително ромите, например Съвместният меморандум за социално включване и приобщаване; Национални планове за действие; Планове за действие по заетостта; Правителствена програма за мерки, свързани с насърчаване на социалната интеграция на ромите, служещи като основа на плана за действие на Десетилетието на ромите. През 2007 г. правителството се присъединява към Десетилетието на ромите и публикува стратегия за тяхната интеграция. В рамките на тази програма конкретни мерки са фокусирани директно върху ромското население и в по-широк смисъл – за всички социални групи в неравностойно положение, с цел да се реализира паралелно, за да се постигнат най-добри резултати и ефективност.

Основно набелязаните и определени цели както за намаляване на бедността, така и за справяне със ситуацията на ромите, са отбелязани в Националната програма за реформи (НПР) от 2011 г., като предложените цели са в областта на заетостта (разкриване на до 1 млн работни места) и социалното изключване – 5% по-малко бедни хора, до 2020 г., но тези стойности, с оглед на настоящите тенденции, са силно амбициозни и не особено реалистични. Но Унгария не се съсредоточава в ангажирането с конкретни цели относно разработването на целеви показатели, а преди всичко с фиксирането на прогнози въз основа на най-добрата налична информация. От друга страна, повечето подобрения и тяхното въздействие се очакват за малко по-голям период от време.

Един пример, който можем да посочим като успешен, е друго училище в унгарския град Печ – Печзаболчкото основно училище, където около 20% от учениците са биши. Самите биши са били преместени принудително от гетата през 50-те и 60-те години на XX в. Голяма гордост за училището е, че почти 20% от ромите завършват образованието си, което ги нарежда до постиженията на унгарските им връстници. Това се получава чрез един типичен пример за мултикултурно и мултилингвистично обучение – обучение на бишки и ромски език, заедно със запознаване на техните специфични културни особености във всички класове, а не само в тези с представители на конкретната етническа група. Други дейности, включени в програмата, са следобедни свободни занимания само по бишки език, водени от социален работник биш. По този начин, чрез използването на майчиния език, децата са по-мотивирани да учат и по-лесно усвояват материала, но въпреки това те са задължени да знаят много добре и официалния в страната унгарски език. Организиран се и извънкласни занимания по театрално изкуство, фолклор (и бишки, и унгарски), градинарство и готварство, при които се използват едновременно и двата езика. Притежават и много добра училищна библиотека, много добре обезпечена с книги и в същото време отчита рекорден брой посещения и заемане на книги през последните години. А колкото до здравеопазването – лекар е осигурен всеки четвъртък, който провежда беседи с учениците по отношение на тяхното здраве, сексуална и хигиенна култура (Бърдаров, Илиева, 2020).

Унгария е един чудесен пример за водене на политики в областта на интеграцията заради дългогодишния опит, който има, както и заради постоянството, с което упражнява тези политики. Свидетелство за добрите практики и модели, които работят в действителност, са множеството положително реализирани проекти, които продължават съществуването си и се налагат като традиционни, неразделна част от унгарското ежедневие и общество.

Друга държава с по-висок дял на ромското население е Словакия. Счита се, че ромите съставляват второто по големина етническо малцинство в страната, на второ място след етническите унгарци; в момента обаче в страната живеят около 500 000 роми, което представлява близо 10 % от общото население.

В сферата на здравеопазването ромското население на Словакия страда от влошено здравословно състояние в сравнение с по-голямата част от населението. Специфичните причини и прояви на това несъответствие включват ниски стандарти за лична хигиена, недохранване, произтичащо от бедността, и затруднен достъп до здравеопазване поради липса на средства, необходими за пътуване за посещения на

лекар. Здравната епидемия е свързана допълнително с жилищните въпроси сред ромската общност; по-специално фактори като недостатъчен достъп до чиста питейна вода и лоша инфраструктура измъчват ромските общности със здравословни проблеми. В отговор на това словашкото правителство създава „Програмата за здравна подкрепа за общности в неравностойно положение“ през 2007 г., която наема работници в сферата на здравното образование. Тези работници служат като посредници, разпространяващи информация и осведомяващи ромите в ромските селища в Словакия. Въпреки това, поради големия брой ромски селища в страната – над 600 – програмата се оказва недостатъчна в желанния ефект. През годините след това словашкото правителство си е поставило частични цели в съответствие с по-широката глобална цел за преодоляване на здравната разлика между ромите и мнозинството от населението. Тези заявени цели включват подобряване на хигиената и създаване на механизми за събиране и изхвърляне на отпадъци в ромските общности, премахване на пречките пред здравните услуги за ромски индивиди и провеждане на по-информирани и образователни кампании; все още обаче не са изложени конкретни планове за изпълнение на тези цели.

Ромите са най-многобройното малцинство в Чешката република. Според правителствения доклад за състоянието на ромското малцинство през 2016 г., в Чешката република живеят 245 800 роми. Въпреки това, ромското малцинство в тази страна е сравнително малко в сравнение със съседите си. Според доклад на правителството от 2015 г. само около половината от ромите, живеещи в Чешката република, са интегрирани в чешкото общество, докато останалата част е социално изключена или е в риск от социално изключване.

След падането на социалистическото управление и прехода на Чешката република към пазарна икономика, ромите претърпяват изместване в границите на заетостта. Според образователната мрежа за десегрегация и действие на ромите, високите нива на безработица в ромската общност могат да се отдадат на тяхната ниска квалификация и липса на образование, както и на расизъм и предразсъдъци сред работодателите. Социалната система също е дисбалансирана. За някои е по-осъществимо икономически да получават социални помощи, отколкото да бъдат наети. Тази липса на икономическа стабилност довежда до това, че много роми се превръщат в жертви на лихварство или им се дават заеми при необосновано високи лихвени проценти. Що се отнася до проблема с безработицата, много правителствени и неправителствени ромски организации са фокусирани върху образованието. Ако се

осигури образование и подходящи умения, повече роми ще бъдат квалифицирани за повече работни места.

В проучването си Бърдаров и Илиева (2020) представят и още един положителен пример за успешна интеграция на ромското малцинство. Това е Испания, където при население на страната от около 47 млн. д. ромите се изчисляват на между 750 000 и 1 млн. д. Проблемите, с които се сблъскват там, са сходни с тези на останалите държави с компактно ромско население – нисък образователен и социален статус, висока престъпност, социална сегрегация, ромски гета и др.

За целите на интеграционната политика, през 2000 г. в държавата се създава специализирана програма *Acceder*, която има свой годишен бюджет, възлизащ на няколко млн. евро и чиято основна цел е повишаването на трудовата заетост сред ромското малцинство. Програмата присъства в 14 испански региона и 62 служби по заетостта.

Държавата с една от най-успешните политики за интеграция и не само е Финландия, която е доказала през годините, че има и една от най-ефективните образователни системи в света. Според Брошура на Министерство на социалните политики и здравеопазването във Финландия за финландските роми (2004), те са пристигнали в страната през Швеция, балтийските страни и Русия през XVI век. По това време тя е част от Кралство Швеция. Отношението на шведско-финландските власти към ромите е било категорично негативно и им е отказан достъп до всички църковни тайнства и услуги, както и до болнична помощ. „Висящият закон“ от 1637 г. прави законно убиването на всички роми, намерени в кралството. През XIX век са положени известни усилия за интегриране на ромите в обществото. Контактът между ромите и по-голямата част от населението се осъществява на ниско ниво, чрез търговска дейност. В началото на XX век общественото мнение се стреми да асимилира ромите в по-голямата част от населението. Използваните средства включват задържане на ромски деца и настаняването им в детски домове. Асимилацията продължава да бъде основната цел на официалната политика до средата на века.

„Политиката на Финландия по отношение на ромите се фокусира върху застъпническа дейност в европейските институции. Освен това, правата на ромите се насърчават чрез системата на ООН за правата на човека и някои препоръки. Страната е една от водещите политически и финансови поддръжници на европейската политика за ромите. Международната политика за ромите на страна подчертава както подобряването на социалните условия, така и равните права и включването на ромите.

Финландската държава подкрепя по-специално подобряването на статута и правата на ромските жени на стария континент. Водещият принцип и посланието на Финландия е, че ромите и ромските организации трябва да бъдат консултирани по отношение на политиките на европейските организации в това отношение. Дейностите в страната се ръководят от правителствената резолюция, въз основа на която през 2011 г. е публикуван наръчникът за европейската политика за ромите.

Основните области на европейската политика на Финландия за ромите са:

- премахване на бариерите пред достъпа до заетост сред ромите;
- актуализиране на средствата за европейска политика за ромите и използване на цифровизацията, технологиите и социалните иновации за по-голямо включване на ромите;
- засилване на политиката на европейските организации по отношение на ромите и достъп до влияние сред ромите;
- овластяване на ромските жени и подпомагане на мотивирани дейности на всички нива;
- засилване на фундаменталната перспектива и перспективата за правата на човека като част от европейската политика за ромите.⁹

Финландия е безспорен пример за провеждането на една наистина успешна интеграционна политика, развита в различни области. Приетите мерки са разгърнати както по отношение на повишаването на образователния статус, така и в социално отношение. Методите имат за цел и да подобрят общите условия на живот и да сведат до минимум различията между етническите групи в страната. Факт е, че страната има и една от най-успешните образователни системи, наричана още „образователно чудо“ и е насочена към обучение, подпомагащо развитието и бъдещата реализация на децата чрез иновативни, много различни и нетипични похвати. Като пример можем да посочим, че учениците и студентите във Финландия имат равен и напълно безплатен достъп до образование, в т.ч. и до висшето; нямат стандартизирани тестове и домашни; развиват се на принципа, че на първо място е сътрудничеството, а не конкуренцията; децата започват по-късно училище (на 7 години, без предучилищна) и са напълно свободни, лишени от стрес и напрежение да изберат и да продължат образованието си както те предпочитат. Именно тук отново ще отбележим, че от изключителна важност в

---

⁹Finland's National Roma Policy (ROMPO) 2018-2022, PUBLICATIONS OF THE MINISTRY OF SOCIAL AFFAIRS AND HEALTH, 2019

интеграционния процес, а и не само, е доброто образователно равнище, което най-вече подготвя учениците и студентите за предстоящия им трудов живот. Поради тази причина като ключов фактор, на който трябва да заложим най-много усилия и средства е подобряване качеството на образованието, достъпа и учебната база.

Скандинавските държави са се утвърдили като страни, в които има работещи политики и много полезни модели в областта на интеграцията както за бежанците, така и за ромите. Един такъв пример, с който ще завършим положителните примери и практики, е Швеция. Тя има успешен модел за интеграция на бежанците, тъй като особено много в последните години, се превърна в желана дестинация. Но този модел не е единственият успешен, кралството се е доказало и с успешни мерки в областта на ромската интеграция, заедно с Финландия. „Ромите (включително и предците на настоящите скандинавски пътешественици¹⁰) за първи път пристигат в Дания около 1500 г., в Швеция през 1512 г., във Финландия – 1515 г. през Талин и в Норвегия малко по-късно през XVI век. Някои скандинавски роми са депортирани от Великобритания в Норвегия, но повечето идват през Дания. В Швеция броят на пътуващите и ромите (Ловари, Кардараши, Йерлии, Финландски кале) се оценява на между 35 000 и 100 000. Броят им нараства значително през последните десетилетия, главно поради имиграцията от нови държави-членки на ЕС и от войните в бивша Югославия. Три хиляди финландски роми живеят в Швеция, разпръснати из страната.“¹¹

„Създадени са много решения и правителствени предложения за засилване на защитата и правата на малцинствата в Швеция, описващи положението на ромите и какво трябва да се направи за подобряването му. Правителствено писмо от 2011 г. има стратегия за приобщаване на ромите между 2012 и 2032 г. Стратегията има три общи цели:

- премахване на разделението между ромите и обществото;
- намаляване на енергийния дефицит на ромите;
- да се преодолее недоверието на ромите в държавните институции и обществото.“¹²

Успешни практики по интеграцията на ромите от България

Европейският опит, който можем да използваме, спрямо интеграцията на ромите в България, е значителен. Редица държави демонстрират положителни примери за

---

¹⁰Пътешественици (Travellers) – са вид чергарстващи заселници в Скандинавските държави

¹¹Granqvist, K. Critical evaluation of Romani inclusion strategies in Finland and Sweden, Journal of Contemporary European Studies, 2020

¹²Swedish integration policy, Ministry of Integration and Gender Equality, 2009

справянето с проблемите, възникнали сред етническите малцинства на техните територии. Именно поради тази причина можем да заключим, че в България има някои много успешни и работещи модели.

Единият от примерите е град Стралджа, където в ОУ „Св. Св. Кирил и Методий“, където е съсредоточена практическата част на нашето дисертационно изследване, е приложен т.нар. „Исландски модел“, който ще разгледаме подробно по-нататък в изложението. Проектът стартира през учебната 2017-2018 г. в ромското основно училище, където един от основните проблеми е свързан с неприсъствието на децата и масовите им бягства след първи и втори час. Най-важната част от модела е обхващането на децата в спортни занимания и различни видове изкуства, за които плаща Общината. Изгражда се материално-техническа база в училището, качествена, модерна, за да бъде привлекателна за малчуганите и се наемат треньори и инструктори. По този начин 100% от учениците са обхванати в извънкласни занимания. Положителните резултати са налице още след първата учебна година и така проектът продължава да работи и до днес, като се надгражда всяка година и дава изключително позитивни резултати.

Другият положителен пример е от с. Долни Цибър, известно още като „ромският Кеймбридж“, тъй като почти всички младежи там от ромски произход завършват средно образование, а над 10% са и с висше. Освен него успех в провежданата интеграционна политика има в гр. Каварна и гр. Куклен, като успехът се дължи на мултикултурния подход в образованието и изключително сериозното и отговорно отношение на местната власт по отношение на този въпрос.

Всички тези примери от Европа и България са доказателство, че при правилен подход, интеграцията на ромите е напълно възможен процес. Но нещо много важно, което заляга в политиките на всички страни, е образованието. Това е ключът към успеха и постигане на желаните резултати в множество сфери, тъй като то дава трамплин пред хората за бъдещо развитие. Имаме предвид, че на първо място учениците получават по-висока мотивация да останат в училище, заедно с това и родителите им стават част от тази мотивация. На второ място полученото добро образование предоставя много варианти и възможности за стартиране на кариера и пълно включване в пазара на труда – проблем, който изправя правилното функциониране на социалния живот на всяка държава. И накрая – образованието способства по-лесното включване сред обществото и нормалните условия на живот, които стават неразделна част от ромското ежедневие. Именно поради тази причина в

нашето изследване сме заели позицията, че чрез сериозни усилия и реформи в образованието ще се постигат така желаните резултати в интеграционния процес на ромския етнос в България.

IV. 2. Анализ на успешния интеграционен „Исландски модел“ и теренни проучвания в община Стралджа.

Една от най-важните цели на нашия дисертационен труд бе да открием и анализираме успешни интеграционни модели за ромите не само в Европа, но и в България. Това е изключително важно, тъй като в страната е масово разпространено мнението сред обществото, че интеграцията на ромите е невъзможна. Допълнително добавяна стойност на тази наша цел придава и фактът, че ако някъде в страната имаме успешен интеграционен модел, то той може да се приложи и в други нейни части с компактно ромско население. Разбира се, тук веднага правим уточнението, че ромската общност е изключително сложно социално стратифицирана и ако един модел е успешен в една нейна субгрупа, не може автоматично да приемем, че ще бъде успешна във всички. Въпреки това, при ромските субгрупи със сходни характеристики с известни модификации, породени от мястото където живеят и културните специфики, могат успешно да се прилагат едни и същи модели. Като имаме предвид изнесените в глава три демографски прогнози за развитието и образователната структура на ромския етнос към 2050 г., въпросът за неговата интеграция трябва да бъде с национален приоритет и значение. Смятаме, че това е най-важната приложно значима част от нашия дисертационен труд и абсолютно вярваме, че интеграцията на ромите е постижима и възможна кауза.

Бърдаров и Илиева (2020) представят подробно Исландския модел, чието използване започва през 1991 г. в Исландия, държава, която на пръв поглед не бихме помислили за проблемна – високо развита, с добра икономика, образование и висок стандарт на живот. Но поради някои особености, като климатичните условия и географското положение, например, съществуват проблеми, непонятни за хората от други географски ширини – проблемът с алкохолизма, използването на наркотични вещества и агресията сред представителите на младото поколение и най-вече на учениците. Тогава страната е посетена от американския психолог Харви Милкман по повод на дисертационния му труд. Той се свързва с местния психолог Гудберг Йохансон и изследователката Дора Сигфусдотир, които го канят да работи в Исландия. Проблемът, върху който се фокусират, е възможно ли е да създадат за младите хора

алтернатива на алкохола, наркотиците и безпричинната агресия, която да бъде полезна и здравословна. Така те решават, че идеята трябва да бъде преди всичко превантивна, а не да търсят решения при вече възникнал проблем.

Началото на проекта започва с въпросници, които учениците попълват, свързани с употребата на алкохол и наркотици, свободното време, взаимоотношенията между тях и взаимоотношенията с родителите им. Отговорите са, меко казано, плашещи. Резултатите показват, че над 50% от младежите се чувстват самотни, неразбрани, отчуждени, апатични от и към всичко и най-вече – невярващи в нищо. Нямаат стремежи, мечти, идоли или примери, на които да подражават. Съответно, всички тези негативи ги подтикват към пороците на алкохола, наркотиците и безпричинната агресия. Сформираният екип, начело с Милкман, очертава един от основните изводи – това може да бъде променено, като се използва неформалната обстановка на различните извънкласни занимания – спорт, изкуства, наука, които да стимулират младежите. Въвежда се значителен мониторинг, който да проследява правилния ход на проекта, като за целта в края на всяка учебна година се попълват подробни въпросници, на базата на които се анализира дали детето е попаднало на правилния за него спорт или изкуство, или трябва да бъде пренасочено съобразно интересите и възможностите си. Всичко това довежда до изработването на национална програма в страната – „Youth in Iceland“. Част от нея е влагането на значителни средства от страна на държавата в спортни зали и площадки, зали за танци и игрища, в които подрастващите да спортуват или да се занимават с изкуство, но с условието да бъдат в група. По този начин се цели да бъде засилена тяхната съпричастност и чувството, че са част от общност, чрез която да получават помощ в трудни моменти, но и да отдават също помощта си, да развият чувства за солидарност и отговорност. Друга помощ, която се оказва чрез програмата, е на семействата с ниски доходи, на които се осигурява финансова помощ от държавата, за да могат децата им да посещават тези клубове и да участват в заниманията. „Реално обхванатата целева група е почти 100% от младото население на Исландия, а резултатите са изключителни – в рамките на 15 години (което в демографията се равнява на едно демографско поколение), в периода 1997-2012 г. процентът на младежите на 15 и 16 години, които казват, че прекарват почти всеки уикенд със семействата си скача от 23% на 46%. Процентът на тези, които се занимават с организиран спорт поне 4 пъти седмично се повишава от 24 на 42%. Същевременно, драстично в тази възрастова група намаляват употребата на алкохол, пушенето на цигари или канабис, както и агресията. През 2006 г. е създадено и движението Youth in

Еуропа. Неговата основна цел е да пренесе успешния „Исландски модел“ и на други места в Европа. За сега той се прилага в Будапеща, Букурещ, Каунас, Австрия, Скандинавския полуостров.“¹³

Нашата идея да го приложим за интеграция на ромските деца в гр. Стралджа се оказва изключително ефективна. Първоначално тя беше посрещната със скептицизъм, тъй като в Исландия не се прилага при малцинствени групи. Естествената отдаденост на ромските деца към спорт и изкуства, най-вече музика и фактът, че децата от абсолютно всички етноси са природно любопитни и желаещи да се научават на нови неща, подсигури успеха на Исландския модел в Стралджа. Също така ни показа, че може да бъде прилаган успешно и в други райони с малцинствено население, население от уязвими групи или при младежи с проблемно поведение. Разбира се няма универсален модел, който навсякъде да действа по един и същи начин и да бъде успешен. Но чрез адаптация и съобразяване с местните условия и особености, успехът може да бъде постигнат. Въпрос е на политическа воля и на отговорност за бъдещето на района и страната си общество.

Изказваме нашите сърдечни благодарности на заместник-министър д-р Султанка Петрова и доц. д-р Г. Бърдаров, че в рамките на техния проект в общ. Стралджа успяхме да проведем и нашите теренни и анкетни проучвания, свързани с най-важната цел на дисертационния труд.

IV. 3. Анализ на анкетното проучвано, проведено в община Стралджа 2020-2021 г.

Най-важната част от нашия дисертационен труд е изследователският сегмент и теренната ни работа, осъществена в общ. Стралджа. Имахме възможност да работим по проекта на МТСП за въвеждането на Исландския модел за интеграция на ромите в общината. Този социален експеримент даде отлични резултати и се превръща в основна приносна част от нашата дисертация.

Град Стралджа е с население около 6500 д. като около 50% от населението е ромско и живеещо в две съседни махали. Общинската управа в лицето на кмета г-н Атанас Киров и зам.-кмета г-н Гроздан Иванов откликнаха на идеята на МТСП за прилагането на интеграционния образователен модел на ромското си население. Прилагането започна през уч. 2017-2018 г. в ОУ „Св. Св. Кирил и Методий“, което е в

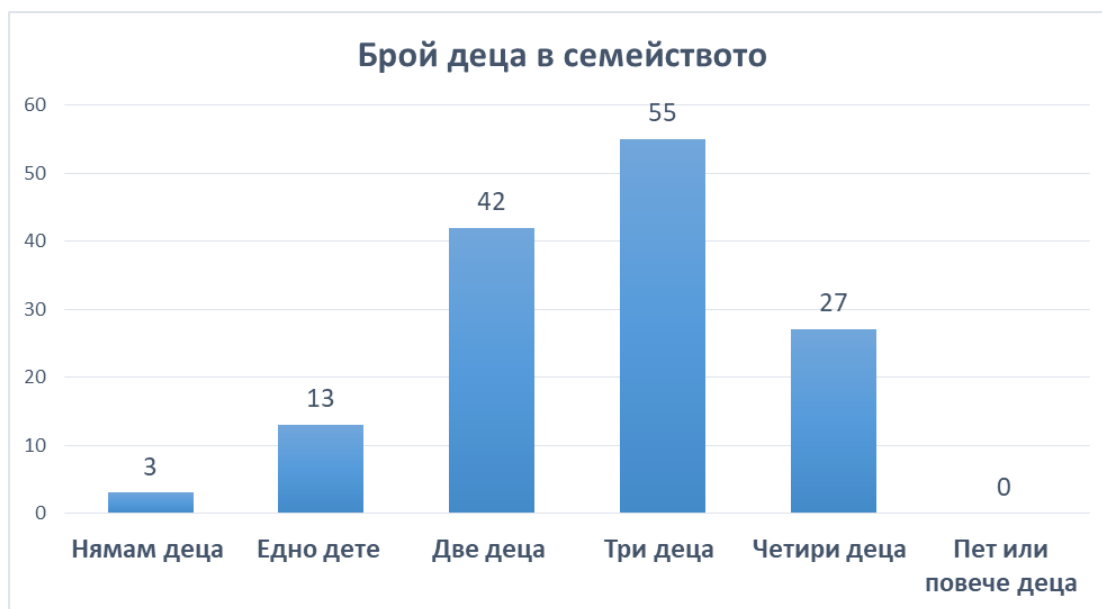
---

¹³Илиева, Н., Бърдаров, Г., (Не)възможната ромска интеграция: Демографски специфики, изд. Фридрих Еберт, 2020.

едната от двете ромски махали. Общият брой на учениците към този момент бе 121 д. Първоначално направихме анкета, която прилагаме (по-долу в текста), за да установим към какви занимания в областта на спорта и изкуствата имат интерес всички ученици от училището. Проведохме и редица разговори с учениците и учителите, за да установим интересите на децата към спорт и изкуство. Общината назначи на заплата шестима ромски медиатори от махалата, чиято роля е да подпомагат учебния процес, като сутрин събират децата от къщите им и ги водят до училището. Те непрекъснато дежурят в коридорите и двора след учебните часове ги придружават до залите и терените за извънкласни занимания и след това до домовете им. Като част от проекта Общината отпуска средства да се извърши ремонт на двора и оградата на училището, да се изгради футболен терен в рамките на училищния двор, да се реновират и преоборудват зали в училището за спортни занимания и занимания по различни видове изкуства. Бяха потърсени и намерени тренъори, учители и инструктори с необходимия профил. В първата учебна година момчетата бяха обхванати в спортни занимания по футбол и бокс, а момичетата във волейбол и мажоретен състав, в областта на изкуствата момчетата бяха групирани в занимания по свирене на духови и ударни музикални инструменти, а момичетата по народни танци. Цялото финансиране на проекта се осъществи от общинската управа на Стралджа, а реалното му изпълнение – чрез съвместните дейности на нашия екип и ръководството на ОУ „Св. Св. Кирил и Методий“. Участието на децата в тези извънкласни занимания е абсолютно безплатно – по проекта бяха осигурени също така екипи и помагала за всички деца, в зависимост от заниманията, в които са се записали. Единственото условие децата да участват в тези извънкласни занимания, е да са били на училище от първия до последния учебен час. Ако някое дете е отсъствало по различна причина или избягало от един единствен час, не се допуска до тези занимания. Интересът на децата към извънкласните занимания е огромен и стимулира и техния интерес към образователния процес. Само за една година беше постигната реално 40% повишена посещаемост на децата в училището. Без изключение учителите отбелязват и значителния прогрес в усвояването на учебния материал и интереса на децата към него. Успоредно с това общинската администрация съдейства и за временна и постоянна трудова заетост на родителите, чиито деца посещават тези извънкласни занимания, като в момента развива няколко идеи за социално предприемачество в областта на земеделието и консервната промишленост, в които общината има значителни традиции.

В края на първата учебна година нашият екип проведе мониторингово анкетно проучване, за да установим дали децата са в правилните групи или е необходимо някои от тях да бъдат преместени в други групи по спортни занимания или занимания по изкуство. Като част от проекта се осъществяват както спортни срещи на отборите и училището, така и възможности за участие в различни музикални и театрални фестивали. Всяка следваща учебна година се добавят нови извънкласни занимания и се обновява и разширява цялостната инфраструктура. Бяха добавени волейбол и народно пеене за момчетата, лека атлетика и народно пеене за момичетата. Вече има и сериозни постижения, като три от момчетата са привлечени в ЮФО на ФК „Ямбол“ и има момчета и момичета с награди от национални музикални фестивали.

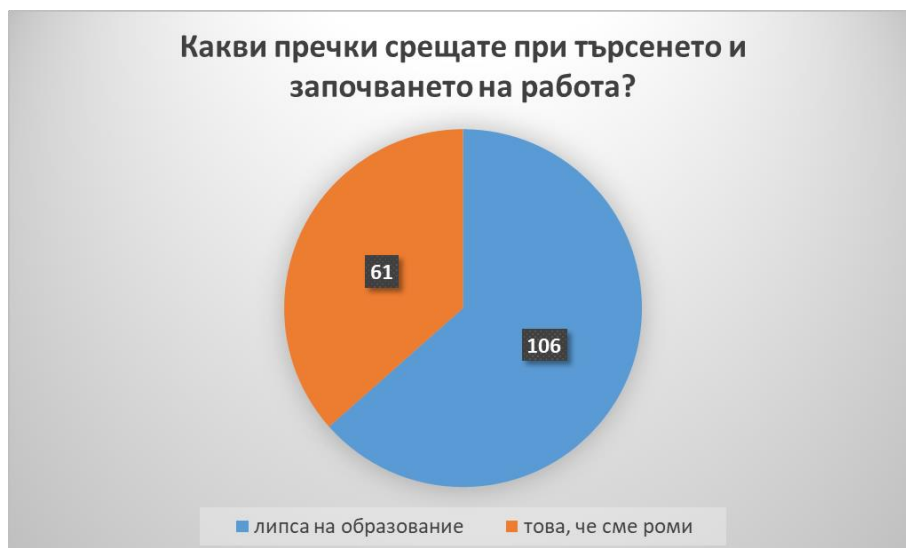
За нуждите и целите на дисертационния труд ние извършихме цялостен мониторинг чрез анкетни проучвания с целеви групи – учители, родители, ученици и жители на ромската махала¹⁴, чийто анализ ще ни даде много ценна информация какво реално сме постигнали дотук и в каква посока трябва да продължи развитието на този модел за по-пълна интеграция на ромското население в общината. Отделно смятаме, че този модел може да бъде адаптиран и успешно приложен и в други общини с компактно ромско население в България. Представяме няколко въпроса от анкетите:

Фигура 1. Брой деца във всяко семейство,

Източник: Собствено анкетно проучване, гр. Стралджа, 2020-2021 г.

¹⁴ Анкетата с жителите на ромската махала е адаптиран вариант на анкетно проучване, проведено от доц. д-р Надежда Илиева по проект, свързан с ромската сегрегация в Харман махала в гр. Пловдив

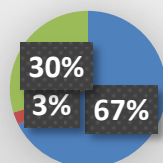

Фигура 2. Типове пречки при започването на работа,
Източник: Собствено анкетно проучване, гр. Стралджа, 2020-2021 г.

Фигура 3. Брой на отговорилите, които вярват в частичната или пълна интеграция на малцинствата в България, в %, Източник: Собствено анкетно проучване, гр. Стралджа, 2020-2021 г.

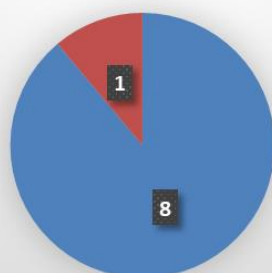
Повишили се вашият интерес
към училището след
въвеждането на извънкласните
занимания по спорт, музика и...

■ Да ■ Не ■ Не знам

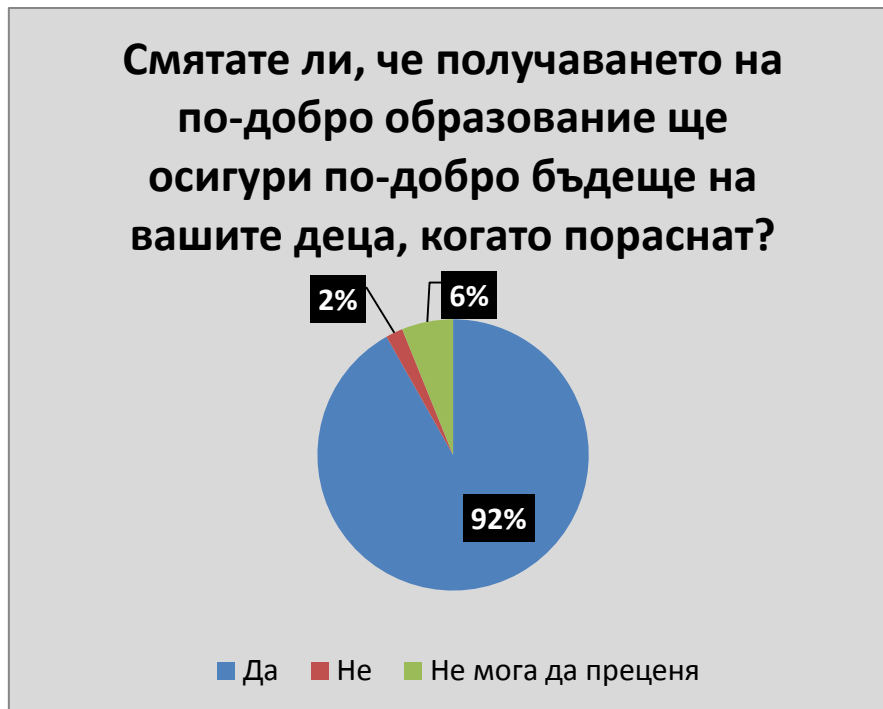
Фигура 4. Брой на отговорилите ученици, според интереса им към училище след въвеждането на извънкласните занимания, Източник: Собствено анкетно проучване, гр. Стралджа, 2020-2021 г.

Как оценявате ефектът от прилагането на
„Исландския модел“ във вашето училище?

■ Много положителен ■ Положителен

Фигура 5. Отзиви за ефекта от прилагането на „Исландския модел“, Източник: Собствено анкетно проучване, гр. Стралджа, 2020-2021 г.

Фигура 6. Брой на отговорилите дали по-доброто образование, би осигурило по-добро бъдеще на децата, Източник: Собствено анкетно проучване, гр. Стралджа, 2020-2021 г.

Заклучение

Ромският етнос е един от народите, които са били подложени най-дълго време на омраза, расизъм, преследвания и който все още става жертва на предразсъдъци, обиди и сегрегация. Исторически погледнато, ромският етнос води своето начало от Индийския субконтинент, според една от хипотезите за техния произход, която в последните десетилетия се оформя като теория на базата на лингвистични доказателства. Оттам пътят им тръгва почти по целия свят, като един от потоците се насочва и заселва в пределите на Европа, където те навлизат от три места през полуостров Мала Азия (Византийска и Османска империя), Египет и Испания. Като непознати заселници в континента, ромите представляват интерес от началото за европейските жители, но в последствие първоначалната еуфория е заменена с отрицателно отношение, което през различните исторически периоди бележи своите пикове и спадове. Абсолютен връх в омразата и преследванията срещу ромите е по времето на Втората световна война, когато нацистският режим подлага на зверства не само евреите, но и ромската общност, между 250 хил. д. и 800 хил. д. Роми намират смъртта си в печално известните концентрационни лагери, като дори в Аушвиц-Буркенау е имало специализиран цигански лагер. В периода след края на войната

животът на ромите постепенно започва да приема други измерения чрез провеждането на насочени интеграционни политики в редица държави, като особено успешни са в Унгария, Финландия и Словакия. На базата на целия ни анализ можем да заключим, че където и да живеят по света, ромите се сблъскват с едни и същи проблеми, което произтича и от факта, че те винаги взимат част от културните белези, езика и религията на етноса, на чиято територия живеят, но си запазват техните специфични обичаи и традиции, които са характерни за индийския субконтинент, от който произхождат и трудно се вписват в европейските културни традиции.

Броят на ромите според изготвените демографските прогнози се очаква да нараства до 2050 г., като според официалните данни и трите сценария (реалистичен, оптимистичен и песимистичен) за развитие се очаква нарастването да бъде между 440 хил. д. и 620 хил. д., докато според експертна оценка и трите сценария тези стойности се движат между 895 хил. д. и 1,2 млн. д. При това състояние на образователния им статус, трудова заетост и ниво на сегрегация, бъдещето за социалната и пенсионната система в страната е изправена пред сериозен риск. Това е така, тъй като демографските процеси, които наблюдаваме в момента, ще дадат своето отражение и в бъдеще, т.е. значителното намаляване на българския етнос, както и застаряването на нацията биха довели до сериозно натоварване в икономическо и социално отношение, особено ако имаме толкова висок процент необразовано ромско население, което няма да може да се интегрира на пазара на труда и ще остане да разчита на социалните системи.

Проблемите, обаче, не са свързани пряко с високия брой на ромско население, което се очаква в страната, те са свързани с някои от техните негативни характеристики. На първо място имаме предвид образователния статус, нивото на сегрегация, трудовата заетост и социалното включване (и изключване).

Нашата позиция е, че именно образованието е ключът към интегриране на ромската общност в България. Доказателства за това са множеството примери от европейските държави с ромско малцинство, както и някои от България. Изводите, които можем да направим за всички тези примери е, че на първо място се залага много сериозно на повишаване на образованието и задържане на учениците в училище. Но от всички проучени източници стана ясно, че в политиките си държавите залагат много по-дългосрочни цели. Те са свързани не само с обучението на учениците, но и с квалифицирането и преквалифицирането на хора от по-високи възрастови групи. Освен това, положително е и полагането на грижи за възрастните хора, които нямат близки

или са в неравностойно положение. Именно чрез образователния подход се цели подобряване в сферите на взаимопомощта, здравеопазването и социалното включване. Смесеният тип училища би спомогнал за сближаването в социално отношение, практикуването на общи дейности също. Но има един важен детайл, който сякаш остава на заден план – фактът, че ромите притежават сложна вътрешна социална стратификация. Това е повод за неуспех на каквато и да била интеграционна политика, ако не се приема като решаващ фактор. Затова ние сме абсолютно убедени, че за да бъдат изработени реално действащи и успешни интеграционни политики спрямо ромите, трябва да имаме отлично подготвени експерти, които да работят на терен и да познават в детайли много сложната специфика на ромската стратификация и йерархичност, както и спецификата на ромската душевност и начин на мислене.

В заключение можем да направим няколко общи извода за мястото, ролята и значението на ромския етнос.

Ромите са малцинствената група с някои от най-добрите демографски характеристики в страната – имат най-високата раждаемост и най-младата възрастова структура, а съответно и делът им нараства, като се очаква до 2050 г. да бъдат втората по численост етническа група в страната. При непрекъснато намаляващ дял на българската общност това означава, че броят на ромите спрямо останалото население ще бъде значителен. Това, обаче, е много тревожно заради общия образователен статус, който те имат. В теоретичните условия на успешна интеграция стойностите в нивото на образование са доста благоприятни – около 50% със средно образование; 20% с основно; 10% с висше; 9% с начално и 11% неграмотни. В сравнение с получените стойности при преброяването от 2011 г., където неграмотните са 21,8%, а тези с висше образование едва 0,5%, тези прогнозни варианти са изключително положителни, тъй като при по-висок образователен ценз означава да имаме и по-висока трудова заетост.

Поради тази причина основаната теза, която застъпваме в дисертационния труд е тази за повишаване и подобряване на образованието. Чрез него могат да се постигнат изключително положителни резултати.

СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В дисертационния труд са обособени два теоретични (1 и 2) и два практико-приложни приноси (3 и 4).

1. Извършена е детайлна аналитична характеристика на стратификацията и социо-

културните особености на ромския етнос в България от 19 век до наши дни.

2. Анализирани са основните демографски характеристики на ромския етнос в България, като е направена връзка между динамиката и стойностите на основните демографски показатели с характерните за ромите бит, култура, репродуктивни и миграционни нагласи и начин на живот. Базирайки се на вече направени детайлни демографски прогнози до 2050 г., сме извели много важни изводи за предизвикателствата, пред които е изправена България във връзка с увеличаващия се брой и очаквания сравнително нисък образователен статус на ромите към средата на XXI век.

3. Проучени са обстойно успешни интеграционни политики и мерки от редица европейски държави с висока концентрация на ромски етнически елемент и са изведени онези мерки и политики, които чрез известна модификация, съобразно българските условия могат да бъдат приложени успешно в районите на България с компактно ромско население.

4. Разработен и приложен е интеграционен модел за ромското население в община Стралджа, който се базира на успешния Исландски модел („Youth in Iceland“). Моделът е реализиран със съдействието на общ. Стралджа и МТСП в ОУ „Св. Св. Кирил и Методий“, гр. Стралджа. Само за една учебна година (2017-2018 г.) с помощта на назначените по модела роми медиатори и обхващането на учениците на 100% в извънкласни дейности по спорт и изкуства при задължително присъствие в училище от първия до последния учебен час, се постигна 40% по-висока посещаемост на учениците в училище. Смятаме, че този модел може да бъде успешно приложен и в други население места с компактно ромско население.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Петрова-Христова, К. (под печат). Преследвания срещу ромите в Европа през вековете и възможности за тяхната интеграция през XXI век, ГСУ, кн. 2

Bardarov, G., K. Petrova-Hristova. (2020). Changes in the ethnic structure of Bulgarian population between the last two national censuses 2001-2011, 6th International Scientific Conference Geobalkanica 2020, 12-13 May 2020, Ohrid, North Macedonia, p. 271-278

Bardarov, G., K. Petrova-Hristova. (2020). Successful practices in the integration of the Roma population in Bulgaria, 6th International Scientific Conference Geobalcanica 2020, 12-13 May 2020, Ohrid, North Macedonia, p. 415-422

Използвани източници:

1. Асенов, К. (2018). Антропология на „гетото“ – пространство и култура, Пловдив, Студио 18.
2. Белчева, М. (2009). Раждаемост и репродуктивно поведение на населението от трите основни етноса в България, сп. Население, С., кн. 3-4.
3. Бенчатов, Л. (2007). Равнище на образованост на учениците роми в Словакия, София.
4. Богданов, Г. и колектив (2012) Доклад, относно публичните политики за интеграция на ромите в България и основните проблеми в социално-икономическото включване на ромската общност, ИОО.
5. Борисова-Маринова, К. (2009). Възможности за изследване равнищата на икономическа активност на етническите групи в България на основата на преброяванията на населението, сп. Население, С., кн. 3-4.
6. Бърдаров, Г., Н. Илиева. (2020). (Не)възможната ромска интеграция: Демографски специфики, Friedrich Ebert Stiftung.
7. Бърдаров, Г. (2009). Демографската криза в България – предизвикателство и заплаха за развитието на българското общество, сб. Доклади, „Национален конгрес по медицинска география“.
8. Бърдаров, Г. (2012). Имиграция, конфликти и трансформация на идентичности в Европейския съюз, С., „Едикта“.
9. Бърдаров, Г., К. Цветков. (2017). Фактори, измерения и последствия от бежанската криза в Европа, Год. на СУ, т. 109, кн.2 География.
10. Бюксеншютц, Ул. (2000). Малцинствената политика в България. Политика на БКП към евреи, роми, помаци и турци 1944-1989, София, Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия.
11. Веселинова, Н. и колектив, Проблеми на развитието на българските общини, сб. с доклади „Устойчиво регионално развитие на България“, 2015.
12. Георгиев, П., Ромите в социалното и политическото пространство в България, 2004.

13. Герганов, Ен., Хр. Кючуков. (1999). Образователни нагласи на ромите в България, София, Тилиа.
14. Грекова, М. (2009). Два ромски квартала в София: пространствено близки и напълно непознати, сп. Население, С., кн. 3-4.
15. Грекова, М. (2019). Какво е сбъркано с политиките за „интеграция на ромите в България“, С., Унив. изд. „Св. Кл. Охридски“.
16. Димитров, Д., Преференциалната регионална политика в България и някои държави от ЕС – сравнителни характеристики и приоритети, сп. География 21, кн. 3, 2006.
17. Димитрова, Ел. (2009). Етнически различия в прехода към второ раждане в България, сп. Население, С., кн. 3-4.
18. Дърмонска, П. и колектив. (2013). Раждаемост и абортност сред ромските и българските етнически принадлежности, Научни трудове на Съюза на учените в България–Пловдив, серия Г. Медицина, фармация и дентална медицина т. XV. Научна сесия „Медицина и дентална медицина“, 30 - 31 октомври.
19. Здравето и ромската общност – анализ на ситуацията в Европа предварителен национален доклад – България, 2009.
20. Илиева, М. (2009). Предизвикателства на превенцията на изоставянето и институционализацията в ромската общност, сп. Население, С., кн. 3-4.
21. Илиева, Н. (2013). Брой на ромската етническа група в България от Освобождението (1878 г.) до началото на XXI в. според преброяванията, сп. Проблеми на Географията, кн. 3-4, БАН.
22. Илиева, Н. (2006). Влияние на етническия състав на населението върху демографската криза на селското население в България, С., Проблеми на географията, кн. 1-2, Акад. изд. „Марин Дринов“.
23. Илиева, Н. (2003). Място на географията на етносите в системата на географските науки, С., Проблеми на географията, кн. 1-2, Акад. изд. „Марин Дринов“.
24. Илиева, Н. (2019) Пространствена сегрегация: Теоретични аспекти, БАН.
25. Илиева, Н., Г. Бърдаров. (2019). Хоризонт 2030. Демографски тенденции в България, изд. Фридрих Еберт.
26. Илиева, Н. (2013). Формиране и развитие на ареалите с висока концентрация на ромско население от Освобождението до началото на XXI век., Юбилейна

- международна научна конференция на тема „50 години Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий““.
27. Информационна брошура за историята на ромската общност. Център за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства, МОН, 2016.
  28. Иречек, К. (2015). История на българите, С., Изток-Запад.
  29. Калоянов, Т. (1995). Желан брой деца според етническата принадлежност на населението, Статистика, 1.
  30. Калчев, Й. (2001). Външната миграция на населението на България, С.
  31. Колев, Д и др. (2013) Отвъд антиромските стереотипи : Светът не е само черно-бял, Пловдив, Астарта.
  32. Кючуков, Хр. (1999). Експерименти с роми в концентрационните лагери на Германия, С.
  33. Кючуков, Хр. (2017). Образование, етническа принадлежност и професионална реализация на ромите в България, С.
  34. Лиежоа, Ж. (1999). Роми, цигани, чергари, С. Литавра.
  35. Макавеева, Л. (2009). Социална мобилизация и овластяване на ромите – необходимата перспектива в стратегиите за социално включване на ромската общност, сп. Население, С., кн. 3-4.
  36. Марушиакова, Ел., В. Попов. (2012). Циганите в Източна Европа, курс лекции, С., Парадигма.
  37. Марушиакова, Ел., В. Попов. (1993), Циганите в България, С., „Клуб 90“.
  38. Мизов, М. (2003). Ромите в социалното пространство, С., Парадигма.
  39. Миленкова, В. (2006). Образователното отпадане на роми в задължителна училищна възраст, С.
  40. Миленкова, В., В. Мирчева. (2006). Отпадане от училище на децата роми и образователни практики за решаване на проблема, С.
  41. Милкова, К., Ив. Иванов. (2016). География на изчезналите селища в България, Сб. с доклади „Устойчиво регионално развитие на България“.
  42. Михова, Г. (2009). Ромските жени в семейството, сп. Население, С., кн. 3-4.
  43. Найденов, Кл., М. Иванов. (2016). Управление на демографския риск в Р. България – тенденции и перспективи, Год. на МГУ „Св. Иван Рилски“, Том 59, Св. IV, Хуманитарни и стопански науки.
  44. Найденов, Кл., Т. Трайков. (2016). Застаряване на населението в България – тенденции, особености и регионални различия, сб. доклади от научна

- конференция „Географски аспекти на планирането и използването на територията в условията на глобални промени“ гр. Вършец, България.
45. Найденова, П. (2009) Ромската общност в Източноевропейските страни, сп. Население, С., кн 3-4.
  46. Наръчник по толерантност, „Младежта е толерантност — преодоляване на антиромските стереотипи сред младите хора”, Център за междуетнически диалог и толерантност „АМАЛИПЕ“, 2013.
  47. Нунев, Й. (2006). Ромите и процесът на десегрегация в образованието, София: Куна.
  48. Пампоров, Ал. (2003). Брачният модел в ромските общности, сп. Население, С., кн. 1-2.
  49. Пампоров, Ал. (2006). Раждаемост и репродуктивно поведение на ромските общности в България, Балканически форум.
  50. Пампоров, Ал. (2008). Ромите в България, Институт отворено общество, С.
  51. Пампоров, Ал. (2006). Ромското ежедневие в България, Международен център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия, С.
  52. Пампоров, Ал. (2004). Ромското семейство - аспекти на ежедневието : Доклад от теренно изследване, 16-22 юли 2003, С., Изд. авт.
  53. Пампоров, Ал. (2009). Социални дистанции и етнически стереотипи за малцинствата в България, ИОО.
  54. Пампоров, Ал. (2009). Употреба на въпроси-винетки при изследване на чувствителни теми в ромските общности, С., сп. Население, кн. 3-4.
  55. Патарчанов, Пл., Ем. Патарчанова. (2001). Класификация на проблемните територии в Югозападна България ГСУ, т. 91, кн. География.
  56. Пейчева, Л., В. Димов. (2005). Музика, роми, медии : XII нац. фестивал за ромска музика, песни и танци, Ст. Загора, 2004 :Сб. с материали от семинар на тема Представяне на ромска музика и култура в бълг. медии: аспекти на интеркултурализацията ромско включване в музикалната индустрия, С., Звездан.
  57. Пенерлиев, М. (2018) Селата в Приморска Добруджа – класификация според степента им на обезлюдяване, С., Юбилеен сборник, посветен на проф. д-р Петър Славейков.
  58. Петрова-Христова, К., Преследвания срещу ромите в Европа през вековете и възможности за тяхната интеграция през XXI век, ГСУ, кн. 2 (под печат).

59. Преотеаса, и др. (2012). Румънските, българските, италианските и испанските роми - социално включване и миграция : Сравнителен доклад, Букурещ, Фонд. Сорос Румъния.
60. Семерджиева, М. (2013). Демографският „проблем“ с ромите в България, Пловдив, Мед. унив.
61. Славкова, М. (2004) Турските цигани в България и евангелското движение. – В: Българска Етнология, бр. 3.
62. Стойчев, Л. (2009). Невръстните роми и българи в корекционните заведения, сп. Население, С., кн. 3-4.
63. Сугарева, М. В. Ковачев. (2009). Ролята на институциите за социалната и етническата интеграция на населението на с. Мечка, Плевенско, сп. Население, С., кн. 3-4.
64. Тилкиджиев, Н. (2009). Отпадащите роми, С., ИОО.
65. Тилкиджиев, Н. и др. (2011). Успелите роми, София, Изток-Запад.
66. Томова, Ил. (2017). Намалване на социалните неравенства между големите етнически групи и общности в страната, Мерки да преодоляване на демографската криза в Р. България, София.
67. Томова, Ил. (2009). Репродуктивно здраве на ромските жени (Изследване на случай в гр. Кюстендил), сп. Население, С., кн. 3-4.
68. Трайков, Т. (2016). Количествени измерения на демографската криза при селското население в България, год. на СУ, ГГФ, кн. 2 – География, т. 107.
69. Факирска, Й. (2002). Превенция на ранното отпадане от училище на децата-роми.
70. Хюсеинов, Б. (2009) Ромските жени в посткомунистическия период, сп. Население, С., кн. 3-4.
71. Шулер, С. (2009) Аспекти на маргинализацията на ромите в Румъния и България, сп. Население, С., кн. 3-4.
72. Янков, Р. (2008). Аспекти на географското изследване на социалното неблагополучие, Унив. изд. ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“, „България, българите и Европа – Мит, история, съвремие“, т. 3.
73. Bardarov, G., K. Petrova-Hristova. (2020). Changes in the ethnic structure of Bulgarian population between the last two national censuses 2001-2011, 6th International Scientific Conference Geobalcanica 2020, 12-13 May 2020, Ohrid, North Macedonia, p. 271-278.

74. Bardarov, G., K. Petrova-Hristova. (2020). Successful practices in the integration of the Roma population in Bulgaria, 6th International Scientific Conference Geobalcanica 2020, 12-13 May 2020, Ohrid, North Macedonia, p. 415-422.
75. Bernburg, J., T. Thorlindsson. (2005). Violent Values, Conduct Norms, and Youth Aggression: A Multilevel Study in Iceland, *Sociological Quarterly*.
76. Brearley, M. (1996). The Roma/Gypsies of Europe: a persecuted people, №3, Police paper.
77. Dnyandev, S. (2017). Roma Gypsies Today: The Rise of Roma Activism in Spain, vol. 5, p. 19-32, *International Journal Advances in Social Science and Humanities*.
78. Finland's Romani People, Brochures of the Ministry of Social Affairs and Health, Helsinki, 2004.
79. Finland's National Roma Policy (ROMPO) 2018-2022, PUBLICATIONS OF THE MINISTRY OF SOCIAL AFFAIRS AND HEALTH, 2019.
80. Fruzsina, Al. (2011). Promoting social inclusion of Roma, Italy.
81. Granqvist, K. (2020). Critical evaluation of Romani inclusion strategies in Finland and Sweden, *Journal of Contemporary European Studies*.
82. Hancock, I. (2005). Romani people, University of Hertfordshire Press.
83. Hellström, K. (2017). Integration på svensk arbetsmarknad ett internationellt perspektiv, Working paper.
84. Kyuchukov, H. (2012). New faces of antigypsism in Modern Europe, Prague.
85. Lewy, G. (2000). The Nazi persecution of the Gypsies, Oxford university press.
86. Messing, V. (2008). Good practices addressing school integration of Roma/Gypsy children in Hungary.
87. Reyniers, Al. (1994). Gypsy populations and their movements within Central and Eastern Europe and towards some OECD countries.
88. Sigurjónsdóttir, H. (2017). The Icelandic Model. A whole society approach to stop teen substance abuse, The Icelandic Centre for Social Research and Analysis (ICSRA) and The Directorate of Health in Iceland
89. Sigfusdóttir, I. and others (2008). Substance use prevention for adolescents: The Icelandic model, Health Promotion International.
90. Swedish integration policy, Ministry of Integration and Gender Equality, 2009.
91. Thomson, R., I. Soós. (2005) Roma in Europe and in Hungary: A problem of identity.

92. Traykov, T., K. Tsvetkov. (2019). Trends and specifics in the reproductive behaviour of the bulgarian population at the begin-ning of the 21-st century, Известия на Българското географско дружество, т. 41.
93. Vermeersch, P. (2003). Ethnic Minority Identity and Movement Politics: The Case of the Roma in the Czech Republic and Slovakia.
94. Westin, C. (2007). The effectiveness of settlement and integration policies towards immigrants and their descendants in Sweden, Internation labour office Geneva
95. Wiesbrock, An. (2016). The Integration of Immigrants in Sweden: a Model for the European Union?, University of Oslo.
96. Zinner, S. (2012). On the Historiography of the Roma and Sinti "Gypsies" and the Holocaust.

Интернет източници:

97. <https://mondediplo.com/2015/05/13Roma>
98. https://unionromani.org/pueblo_in.htm
99. <https://www.marginalia.bg/aktsent/10-mita-za-romite/>
100. <https://www.britannica.com/art/flamenco#ref215446>
101. <https://www.djangobooks.com/blog/sinti-culture-language-the-origin-of-the-name-django/>
102. <https://web.archive.org/web/20140206082923/http://www.historiasdeflamenco.com/sample-page/carmen-amaya/>
103. <http://www.joaquincortes.es/en/biography/>
104. <https://www.bbc.com/news/world-europe-26351251>
105. <http://www.gipsykings.com/>
106. http://www.100tagu.hu/en_GB/
107. <http://chayka-art.com/portfolio/romaneno-project/>
108. https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B2%D0%BE_%D0%9F%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2
109. <https://vidin-almanac.bg/>
110. https://www.europeanforum.net/headlines/roma_in_plovdiv
111. <https://www.plovdiv.bg/%D1%87%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%82%D0%B0-%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D0%B7%D0%B8-400-000->

%D0%BA%D0%B8%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%D
0%B0-%D0%B1%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D1%83%D0%BA/

112. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-
explained/index.php?title=Population_statistics_at_regional_level/bg](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_statistics_at_regional_level/bg)

113. <https://www.statista.com/statistics/>